

Neka napuštena i nestala naselja u mletačkoj Istri u novom vijeku

Božić, Martin

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:908967>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-22**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest

**NEKA NAPUŠTENA I NESTALA NASELJA U MLETAČKOJ ISTRI U NOVOM
VIJEKU**

Završni rad

Pula, rujan 2021.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

MARTIN BOŽIĆ

**NEKA NAPUŠTENA I NESTALA NASELJA U MLETAČKOJ ISTRI U NOVOM
VIJEKU**

Završni rad

JMBAG: 0303066043, redoviti student

Studijski smjer: preddiplomski studiji povijesti

Predmet: Uvod u novi vijek

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Povijest

Znanstvena grana: Hrvatska i svjetska ranonovovjekovna povijest

Mentor: prof. dr. sc. Slaven Bertoša

Pula, rujan 2021.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Martin Božić, kandidat za prvostupnika Povijesti, izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju bilješke i bibliografija. Izjavljujem da ni jedan dio Završnoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, te ne krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za neki drugi rad na bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

U Puli 24. rujna 2021.

IZJAVA

o korištenju autorskoga djela

Ja, Martin Božić, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, nositelju prava korištenja, da moj završni rad pod nazivom „Neka napuštena i nestala naselja u mletačkoj Istri u novom vijeku“ upotrijebi da tako navedeno autorsko djelo objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te preslika u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Potpis

U Puli 24. rujna 2021.

Sadržaj	
PROSLOV	8
I. UVOD	10
1. Terminologija	
1. 1. Vremensko razdoblje i teritorij	11
2. 1. Naselja – mjesta/nemjesta	12
3. 1. Srednjovjekovna tipologija naselja	14
4. 1. Kašteli	16
5. 1. Podgrađa	17
6. 1. Urbanistička organizacija naselja i arhitekstonski elementi	19
2. Mletački sustav naselja	20
2. 1. Kriza gradova i naselja	22
II. HISTORIOGRAFIJA	
1. Mali Wüstungen	23
2. Prelogova škola	24
III. POVIJESNI PREGLED	26
1. „Kronika umiranja“	28
2. Kolonizacija i stvaranje „identiteta“	29
3. Čovjek s granice	30
IV. KATALOG NEKIH OD NESTALIH ILI NAPUŠTENIH NASELJA MLETAČKE ISTRE	31
1. Južna Istra	32
2. Središnja Istra	33
2. 1. Dvigrad	33
2. 2. Limska draga	36
2. 3. Benediktinski samostan sv. Petronile	38
2. 4. Gradina	38
2. 5. Samosatn sv. Mihovila u Kloštru nad Limom	39
2. 6. Stari Gočan	40
3. Sjeverozapadna Istra	
3. 1. Kaštel Medelin	41
3. 2. Kaštel Nigrinjan	41
3. 3. Villa del Turre	42

3. 4. Brdo sv. Martin	43
3. 5. Dolina rijeke Mirne	44
3. 6. Kaštel Svetog Jurja na Mirni	45
3. 7. Baštija	48
3. 8. Antenal	49
3. 9. Područje Novigrada	50
3. 10. Kastion	50
3. 11. Ružar	50
3. 12. Kaštel	51
3. 13. Kaštel Rota	52
3. 14. Barčenegla (Kostanjica)	53
4. Sjeveroistočna Istra	
4. 1. Kaštel Rašpor	54
4. 2. Pietrapilosa	56
4. 3. Kaštel Salež	58
4. 4. Kaštel Sovinjak	58
4. 5. Kaštel Posert	59
ZAKLJUČAK	60
POPIS LITERATURE	62
SAŽETAK	66
ABSTRACT	67

NEKA NAPUŠTENA I NESTALA NASELJA U MLETAČKOJ ISTRI

U NOVOM VIJEKU

PROSLOV

Tema rada

U ovom radu tematiziramo jedan od povijesnih procesa u literaturi poznatog kao *Wüstungsprozess*, tj. pojave napuštenih ili nestalih naseobina, što je obuhvatilo gotove sve europske zemlje od 13. do kraja 18. stoljeća. U hrvatskoj historiografiji *Wüstungsprozess* je označen kao fenomen opustjelih selišta ili napuštenih sela i zapuštanje obradiva zemljišta, što se odnosi i na Istru, posebice njezin mletački teritorij. S obzirom na to što je, kad je riječ o toj temi, južni dio mletačke Istre dosada povijesno istražen, zapravo o tome postoji relativno opsežna literatura, u ovom smo se radu usredotočili na njezin sjeverozapadni dio, na obalu i zaleđe, te sjeveroistočni dio s unutrašnjošću, koji je i najmanje istražen. Napominjemo da smo se u radu ograničili samo na ona područja nekadašnje mletačke Istre koja su danas u sastavu Republike Hrvatske.

Cilj rada

Korištenjem dosadašnjih rezultata historiografije, analizom literature i rezultatima interdisciplinarnih istraživanja, kao i terenskim radom, u ovom ćemo radu pokušati prikazati ne samo neka od napuštenih i nestalih naselja, nego i njihove osnovne oblike pojavnosti. Naime, uočili smo da je sam termin napuštenih ili nestalih selišta, što se za južnu Istru odnosi na sela i pustopoljine, na primjerima sjeveroistočnog i širokog pojasa zapadne obale potrebno obuhvatiti kao širi pojam, kao napuštene, propale ili nestale naseobine, tj. naselja.

U tom smislu opisat ćemo neke od dobro poznatih primjera i oblika napuštenih naseobina, npr. Dvigrad ili Petrapilosu, kao i one koje su samo dijelom istražene, npr. Rašpor ili Sveti Juraj, ali i naseobine koje postoje kao naznake u kolektivnoj memoriji i toponomastici, a za koje nismo pronašli dovoljno izvornoga gradiva. Pored povijesnih izvora, u radu se koristimo magistarskim/diplomskim/doktorskim radovima o sličnoj temi, kao i elaboratima provedenih različitim oblicima studijskih i konzervatorskih istraživanja.

Metode i struktura rada

Postupci i metode kojima se služimo temelje se na komplementarnosti između proučavanja literature, ponajprije povijesne i srodnih istraživačkih disciplina, kao što su povijest umjetnosti i arheologija, ali i arhitektura i urbanizam, što smo pokušali provjeriti i terenskim radom. Tome moramo dodati i dosege antropoloških poddisciplina kao okvir za razumijevanje naseobina kao fenomena mjesta/nemjesta u širem kulturnom kontekstu.

Tijekom obrade i sistematizacije prikupljene literature i dokumentacijskog materijala, postupno su se stvorile osnovne grupacije tema koje su se oblikovale u četiri poglavlja.

U uvodnom poglavlju donosimo terminologiju koja definira tematiku i problematiku ovog rada, zatim slijedi pregled istarske historiografije i recentnih studija koje u širem ili užem kontekstu govore o fenomenu napuštenih, odnosno nestalih naseobina. Slijedi sažeti povijesni pregled koji se odnosi na uobičajenu periodizaciju povijesti Istre u doba Mletačke Republike. Nismo se upuštali u šire zahvate povijesnih zbivanja, nego na osnovne povijesne procese koji su određivali razloge nastanka napuštenih ili nestalih naseobina. Stoga u trećem poglavlju razmatramo društvene i gospodarske krizne okolnosti koje prožimaju teritorij mletačke Istre na prijelazu iz srednjeg u novi vijek. Poglavlje obuhvaća procese depopulacije, migracije, kolonizacije te niz raznih drugih uvjeta koji su utjecali na promjene naličja istarskog prostora.

Četvrto je poglavlje, ujedno najopsežnije, zamišljeno kao katalog zasnovan na lociranju, opisu i interpretacijama nekih od nestalih ili napuštenih naseobina, tj. naselja. Kataloški prikaz podijelili smo na veće pokrajinske jedinice, što je predstavljeno preglednim kartama. Arhitektonska dokumentacija i fotografije koje su ovdje objavljene velikim su dijelom preuzeti iz povijesno-umjetničkih, arhitektonskih i urbanističkih studija. Fotografije koje smo snimili tijekom terenskog rada odnose se na sadašnje stanje opisanog mjesta.

Nakon zaključka, odnosno pokušaja sinteze ovog završnog rada, donosimo popis korištene literature te sažetak na hrvatskome i engleskom jeziku.

I. UVOD

1. Terminologija

1. 1. Vremensko razdoblje i teritorij

Razdoblja ispreplitanja kasnog srednjeg i ranog novog vijeka ključna su u formiranju istarske povijesti, kako one pod Mletačkom Republikom tako i pod Kućom Austrije. Označena kao prijelazna razdoblja između 14. i 16. stoljeća, tj. tranzicijsko vrijeme u kojem je „srednji vijek postupno prepuštao mjesto modernom dobu,“¹ uvode nas u povijesne procese koji tijekom 17. Stoljeća, donose preslagivanja ekonomskih i društvenih odnosa unutar političkih i upravnih modela istarskog teritorija, da bi krajem 18. stoljeća jedna sila s njega nestala, a druga zavlada cijelim tim područjem.

Općenito kao početak prijelaznog razdoblja iz srednjeg u novi vijek smatra se godina 1535., kada nakon Tridentinske arbitražne odluke dolazi do definitivnog razgraničenja između Venecije i Habsburgovaca. Mletačkom su dijelu pripojene feudalne gospoštije Račice, Momjan, Završje te feud Barban-Rakalj, zatim područja Grimalde i Draguća, Vrha, Sovinjaka te sjevernog i sjeverozapadnog dijela područja Zamaska, čime im se teritorijalni opseg povećao s oko 2000 km² na 2400 četvornih kilometara.²

Austrijska je Kuća obuhvaćala naselja oko Pazina, južni i jugoistočni dio područja od Zamaska do Učke s Lovranom i Brsečem, feudalne posjede pićanskog biskupa, samostansko dobro Sveti Petar u Šumi, zatim posjed Gologoricu te gospoštije uokolo Lupoglava, Čepića i Kršana.³ Opseg od oko 1000 km², odnosno 1/3 istarskog teritorija činio je Pazinsku knežiju, odnosno u širem političkom pojmu Istarsku knežiju.

Zemljopisno, mletačko-austrijska granica u Istri protezala se od rječice Glinščice (Rosandre) između Trsta i Milja, do uvale Stupova – sjeverno od Plomina na istočnoj obali Istre. Šire

¹ Kurelić, Robert: *Mletačka Republika i Habsburška Monarhija na prijelazu iz kasnog srednjovjekovlja u rani novi vijek (1400.-1600.)*, u: *Istra u novom vijeku*, Arheološki muzej Istre, Pula, 2017., str. 14.

² Istarski obalni pojas već je od 10. stoljeća, zbog pomorskog puta prema Mediteranu i Levantu, bio strateško pitanje Mletačke Republike. Gradovi na zapadnoj obali, težeci samostalnom razvitku od vlasti akvilejskog patrijarha, počinju se postupno predavati, tj. prisezati na vjernost Republici Sv. Marka. Tako između 1267. i 1283. Venecija osvaja gradove Poreč, Umag, Novigrad, Sutlovreč, Motovun, Kopar, Izolu i Piran, a od 1331. do 1332. širi svoj teritorij na Pulu, Rovinj i Bale. Nakon pobjede Venecije nad akvilejskim patrijarhom zauzela je i Milje, Buje, Oprtalj, Roč, Plomin te među posljednjima Labin i Buzet, čime je proširila svoju vlast dublje u unutrašnjost poluotoka. U: Bertoša, Miroslav. *Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII. stoljeće)*, Zavičajna naklada „Žakan Juri“, Pula, 1995., str. 19.

³ Opširan opis s nazivima mjesta nalazimo u enciklopedijskoj natuknici Slavena Bertoše: <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/283/pazinska-knezija>, preuzeto 15. rujna 2021.

pazinsko područje, istok poluotoka sjevernije od sela Zagorje kod Plomina, dio Čićarije i dio liburnijske strane te šire područje Trsta bilo je pod vlašću Kuće Austrije s upravnim središtem u Grazu. Ostali dio poluotoka bio je pod Mletačkom Republikom.

Sl.1. Mletačko-austrijska granična linija bila je označena postavljanjem kamenih ploča uz granicu. S jedne strane imale su lava, a s druge austrijski grb. Polovica 18. stoljeća.

Spomenimo i to da se povijesne biskupije na istarskom poluotoku nisu poklapale unutar takvog političkog razgraničenja. Novigradska i koparska biskupija bile su u cijelosti unutar mletačkog posjeda, dok su se tršćanska, porečka, pulska i pićanska protezale i na mletačkoj i na austrijskoj strani.

2. Karta Istre s mletačko-austrijskom granicom

Takva politička i crkvena podjela Istre uz manje će se promjene održati sve do mira u Campoformiju.⁴ Nakon gotovo pet stoljeća dominacije Venecije nad 2/3 istarskog teritorija, mirom sklopljenim 1797. između Napoleona i Austrije mletački posjedi su pripali Austriji, u sastavu koje su ostali sve do kraja Prvog svjetskog rata, uz iznimku desetljeća francuske

⁴ U enciklopedijskoj natuknici Slavena Bertoše: <https://www.istrapedia.hr/en/natuknice/478/campoformijski-mir>, preuzeto 15. rujna 2021.

dominacije (1805.-1815.). Propašću Venecijanske Republike, ali i ukinućem Pazinske knežije, ujedno završava razdoblje istarskog srednjovjekovlja koje nas uvodi u novo doba.

Bez obzira na to što su se mletačka i habsburška Istra razlikovale politikama, gospodarstvima, teritorijem i kulturom, njezina je povijest u svim tim dugim stoljećima određena više-manje velikim zbivanjima na europskoj sceni. Unutar njezinih granica kao periferne provincije, odnosno graničnog područja, pratimo kronike velikih i malih ratova (*differentie*), prirodnih nepogoda te raznih pošasti, što je nužno dovelo do zamiranja i jednog i drugog dijela istarskog teritorija. Posljedično tome većina gradova i manjih naselja nastavila je tiho životariti, bez važnijih gospodarskih grana, razvijene trgovine ili prometa. A neka od naselja su napuštena, urušena ili pak nestala ostavljajući svoje tragove samo u temeljima, zapisima, toponomastici i memoriji.

Stoga ćemo u ovom radu, bez obzira na to što u naslovu navodimo novovjekovno doba mletačke Istre, obuhvatiti njezina šira povijesna razdoblja, od okvirno 14. do 18. stoljeća. Razloge vidimo u tome što tema našeg rada - napuštena, nestala naselja mletačke Istre - nisu jednokratna događanja ili samo tipična za novi vijek, nego posljedica jednog dubljeg i dugotrajnog procesa, koji u svojoj biti nije određen samo promjenom granica ili gospodara, nego čitavim nizom uzročno-posljedičnih veza organizacije života i prostora na određenom povijesnom teritoriju. Ili, kako je to sažeo Milan Prelog: „Živa i mrtva naselja, guste aglomeracije i pojedinačni objekti – sve ono što je nastajalo u prošlosti – pripadalo je određenoj organizaciji prostora. U različitim oblicima organizacije prostora sve je imalo svoje mjesto, svoju funkciju, a time i svoja opravdanja.“⁵

1. 2. Naselja – mjesta/nemjesta

Tipologija kojom se obilježavaju različiti oblici i stupnjevi naseobina određena je, ali su tumačenja njihovih pojmova često nedorečena. Tako recimo u Republici Hrvatskoj, barem u registrima ili prilikom popisa stanovništva, koristi se termin naselje, a pojam grada se ne određuje samo brojem stanovnika.⁶ No, uobičajena je općenita podjela na urbana (gradska) i

⁵ Prelog, Milan: *Djela, svezak I.*, Prostor. Vrijeme (Djela I), Grafički zavod Hrvatske – Odjel za povijest umjetnosti Instituta za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1991., str. 32.

⁶ Pravilnik o registru prostornih jedinica. N. N. 37 od 31. ožujka 2008. A sama naselja tumače se kao mjesta stalnog ili povremenog boravka ljudi, u kojima se odvijaju razne djelatnosti, društveni i lični život. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2020_03_37_808.html, preuzeto 15. rujna 2021.

ruralna (sela i ostalo), te prijelazna (suburbana) naselja.⁷ Bez obzira na to, ako živimo u lokalnoj sredini, svjesno ili ne smješteni smo unutar konteksta prostora i vremena, pa tako i povijesnim tumačenjima. Uzmimo za primjer današnji Novigrad-Cittanovu, koji je upravo zbog svojeg povijesnog, mletačkog statusa grada (*città*), od 1997. prestaje biti općinom i postaje gradom iako ima nešto više od 4000 stanovnika. Stoga se možemo složiti s time da urbani značaj nekog naselja nije određen samo brojem stanovnika, jer „se i relativno mala istarska naselja, pa čak i neki kašteli, s obzirom na socijalni sastav stanovništva i način njegova života te s obzirom na samu arhitektonsku organizaciju naselja, mogu smatrati urbanim formacijama. Većina od njih stekla je urbani značaj tijekom srednjeg vijeka kada su se u njima razvili tipični oblici komunalnog uređenja.“⁸

Sl. 3. Imena naselja na Coppovoj karti Istre u von Aitzingovoj redakciji, 1583.

U sređivanju tipologije naselja, kako danas tako i kroz povijest, možemo uzeti u obzir i novija istraživanja kulturne antropologije koja ih promatra kroz slojevite odnose kulture i prostora. Tumačenja se kreću od klasičnih poimanja fizičkog prostora „kao kontejnera kulture“ do suvremenih koncepata koji naglašavaju njihov „procesni i relacijski karakter“ kao „fenomenološke koncepcije 'osjećaja mjesta', koncepta 'trećeg prostora'“, odnosno stvaranja

⁷ <https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2011/firstres/censusmetod.htm> , preuzeto 15. rujna 2021.

⁸ Prelog, Milan: *Djela I*, 1991., str. 15.

„mjesta/nemjesta.“⁹ To su ona „mjesta“, naseobine ili naselja, koja više nemaju stanovnike, kada nema nikoga tko u njima živi, stoga ona postaju „nemjesta“, i to kao fizička (ruševina, temelj, građevina) ili povijesna (izvori) ili u toponomastici. Upravo pojam „mjesta/nemjesta“ čini nam se prigodnom terminologijom za temu našega rada jer riječ je o „praćenju procesa i praksa transformacije fizičkog, izgrađenog prostora u značenjska, simbolička mjesta kroz društvene, kulturne, tjelesne, emocionalne, teološke, ideološke, praktične i druge dimenzije.¹⁰ Stoga ćemo se u daljnjim poglavljima ovoga rada koristiti terminom naselje, ponegdje i selo ili grad ako je tako citirano u izvoru, a za različite manifestacije istog procesa – životne krize fizičkih prostora – vodit ćemo se fenomenom mjesta/nemjesta.

1. 3. Srednjovjekovna tipologija naselja

Kako bismo odredili srednjovjekovnu tipologiju naselja, u našem slučaju mletačke Istre, nužno je osvrnuti se na istarske zemljopisne značajke i objasniti razvoj naselja u razdobljima prije srednjeg vijeka. Potrebno je stoga istaknuti da je u većini slučajeva konfiguracija terena uvjetovala tipologiju naseobine, a razvoj naselja pratimo u kontinuitetu naseljavanja, a ne nastajanja ni od čega. Poznato je da Istru u geomorfološkom smislu određuju, pored poluotočnog karaktera, brdovitiji tereni i uzvisine, krški pejzaž, ravnjaci, aluvijalne močvarne doline Mirne i Raše te fosilna dolina Limske drage.¹¹ Takav reljef poluotoka, koji se razvija od jugozapadne ravnice do sjeveroistočnih planina, te mediteranska i submediteranska klima, velikim je dijelom utjecao na nastanak i razvoj različitih tipova naselja.

Život većine istarskih naseobina započeo je na izmaku neolitika stvaranjem prvih utvrđenih naselja kružnog ili eliptičnog oblika - gradina - koji se najčešće podižu na prirodnim uzvisinama.¹² Rimskim osvajanjem Istre i stvaranjem jakih kolonija duž obale započinje i

⁹ Čapo, Jasna - Gulin, Vesna: Oprostornjavanje antropološkog diskursa. Od metodološkog problema do epistemološkog zaokreta. U: *Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*, Zbornik, ur. Jasna Čapo i Valentina Gulin Zrnić, Institut za etnologiju i folkloristiku, Institut za antropološke in prostorske studije Zagreb, Ljubljana, 2011., str. 14., https://www.academia.edu/5330270/Mjesto_nemjesto_Zbornik, preuzeto 1. rujna 2021.

¹⁰ Ibidem, str. 14.

¹¹ Uobičajena je podjela na Bijelu Istru (brdoviti sjeverni rub), Sivu Istru (niže flišno pobrđe), Crvenu Istru (niske vapnenačke zaravni) i Sjeverni rub (tršćanski Kras i Čičarija s Učkom). U: *Istra*. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=28002>, preuzeto 1. rujna 2021.

¹² Nalazimo dvojezične toponime slavenskog podrijetla (*gradina, gradinje, gradišće*) i talijanskog podrijetla (*castelliere, caslir, castellier, castion...*). U slovenskom dijelu Istre nalazimo i toponim *ajdovskog grada* (*ajd* – bezbožnik, poganin). Po rasprostranjenosti, slavenski toponimi prevladavaju u odnosu na one talijanskog korijena (*gradina* i *inačice*). U: Perković, Nina: *Smjernice za urbanu obnovu i oživljavanje povijesnog gradiva*

proces urbanizacije, a neke od gradina postaju manja rimska uporišta ili naselja većeg značaja. Gradovi-kolonije (Trst, Poreč, Pula) postaju središta šireg teritorija (agera) koji je bio podijeljen pravilnom i jednoličnom mrežom putova.¹³ Sve češći sukobi s plemenima koja su prodirala na poluotok doveo je do gradnje obrambenih utvrda, dodatnog učvršćivanja antičkoga grada ili preseljenjem stanovništva na sigurnost uzvisina. Krizom Rimskog Carstva osnove ekonomsko-društvene organizacije prelaze s gradova u zaleđa, da bi se od Bizanta nadalje antički urbani život počeo odvijati u sjeni građevinskih formacija feudalnih veleposjeda i crkvene organizacije. Razvojem plovidbe na Jadranu ponovno počinje rasti uloga obalnih gradova koji teže svojim samoupravama. Proces nastanka komuna (Trst, Pula, Kopar, Piran, Poreč, Novigrad, Milje) tijekom i nakon 12. stoljeća, postupno dovodi do toga da gradovi ponovno postaju centri razmjene, trgovine kopnom i morem, a time i definiranih urbanih elemenata.

Kako vidimo, istarski poluotok bilježi kontinuitet naseljavanja te se ističe velikim brojem starih urbanih aglomeracija. Oblikovane zemljopisnim smještajem i dinamikom povijesnog razvoja, svaka od njih zapravo je posebno ostvarenje. Doduše, postoje neke zajedničke osobine kao što su smještaj na uzvisinama ili uz morsku obalu te zbijenost izgradnje zbog postojanja fortifikacija. Međutim, ono što je obilježilo istarsku srednjovjekovnu arhitekturu i urbanizam jesu brojni kašteli, posebice u njezinom sjeveroistočnom dijelu.

1. 4. Kašteli

Već u razdoblju rimske dominacije, dok se na obali osnivaju gradovi-kolonije, u zaleđu se (Kras, Raša) formira limes s utverdama. Takav pogranični karakter zadržala je sjeveroistočna Istra i u bizantskom i u franačkom razdoblju, a početkom 11. stoljeća kada markgrofovi utvrđuju granice istarske marke najvećim dijelom po određenom sustavu izgrađeni su pogranični kašteli-utvrde. I kasnije političke formacije (Akvilejska patrijaršija, Pazinska knežija, Venecija, Austrija) zadržavaju taj granični karakter naselja. Stoga se i većina urbanih aglomeracija u tim krajevima razvila od malih jezgra uz kaštele, a njihova posebnost, zadržana stoljećima, jest naglašeni fortifikacijski značaj.

Oprtlja i okolnog kulturnog krajobraza, diplomski rad, Agronomski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 2017., str. 19.-23., <https://core.ac.uk/download/pdf/197895461.pdf>, preuzeto 1. rujna 2021.

¹³ Iako se veliki broj današnjih naselja u Istri temelji na antičkoj fazi u svojem razvoju, to su većinom za onodobne prilike bila manja naselja ili vojni logori. Neki od takvih logora smjestili su se na ostacima gradina koje su se ponovno naseljavale u srednjem vijeku.

O istarskim kaštelima postoji relativno bogata literatura koja obuhvaća mnoga područja, od znanstvenih i stručnih, do populističkih. Pojedini kašteli su revitalizirani, dio je ostao u ruševnu stanju ili samo u temeljima, a tek na manjem broju provedena su (ili su u tijeku) arheološka istraživanja i restauratorsko-konzervatorski zahvati.¹⁴

Sl. 4. Kaštel Rota, slika nepoznatog autora, bez datacije.

Uglavnom, već u ranom srednjem vijeku nastaju u Istri dva tipa kaštela: nenastanjeni zbjegovi i kašteli - feudalna sjedišta.¹⁵ Kao građevinske cjeline pretežito su smješteni na strateški istaknutim i teško dostupnim položajima, iako ih ima uklopljenih i u tkivo naselja (Savičenta, Bale). Važno je bilo i to da se nalaze pored ili blizu voda. Način gradnje obrambenih zidina i kvadratnih kula u visinu trajao je do kraja 15. stoljeća, kada sve češćom uporabom vatrenog oružja postaje neučinkovit. Zbog promjena u načinu ratovanja, kaštele nije bilo potrebno obnavljati te su mnogi od njih napušteni ili razrušeni.

¹⁴ Nekadašnji izgled kaštela i istarskih srednjovjekovnih mjesta poznat nam je iz detaljnih skica i crteža različitih putnika, horografa i povjesničara, koji su u drugoj polovici 17. st. proputovali Istrom. Tako je Johann Weikhard von Valvasor (1641. - 1693.), slovenski plemić, geograf i povjesničar u svojem djelu „Slava vojvodine Kranjske“ (*Die Ehre des Herzogthums Crain*) na 3532 stranice detaljno prikazao nekadašnji život ondašnje Kranjske te dijelove Hrvatskog primorja i Istre. Brojne ilustracije pojedinih naselja u Istri nalazimo u djelu „Memorie sacre e profane dell'Istria“ tršćanskog horografa i liječnika Prospera Petronija (1608. -1688.). Recentno o kaštelima u: *Istarski kašteli/I castelli istriani*, ur. Miodrag Kalčić, Istarska županija/Regione istriana, Pula-Pola, 2006., str. 4.-80.

¹⁵ Horvat, Katarina: Hum - razvoj grada, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, No. 10, Zagreb, 1986., str. 45. <https://hrcak.srce.hr/224892>, preuzeto 1. rujna 2021.

Sl. 5. Karta s označenim najvažnijim istarskim kaštelima

Bez obzira na to, kašteli su imali i drugu važnu ulogu koju vežemo za razvoj srednjovjekovnog urbanizma u Istri, posebice njezine unutrašnjosti.

1. 5. Podgrađa

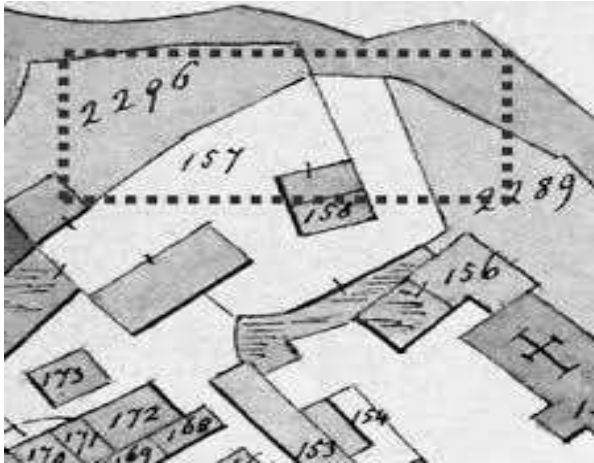
Tijekom razdoblja formirao se uz kaštele osebujan tip naselja, tzv. podgrađa, koja prvotno nisu imala organizirani komunalni život niti prostorno središte s građevinama.¹⁶ S vremenom se podgrađa formiraju u dva tipična oblika istarskog naselja. Jedan oblik je raspored izgradnje u zatvorene, međusobno izolirane blokove - tzv. korte. Te korte, potkovastog ili kružnog oblika, sastavljene od skupova stambenih i gospodarskih objekata oko središnjeg slobodnog prostora, čine predurbane jezgre mnogih današnjih istarskih gradova i općina (Rovinj, Buje, Plomin, Boljun).¹⁷ Drugi oblik naselja je izgradnja stambenih objekata u nizovima, tzv. *casa in linea* – gdje su kuće sve okrenute uz glavnu i sekundarnu ulicu (Hum, Draguč).¹⁸ Takav

¹⁶ Stanovnici podgrađa bili su u ovisnom odnosu prema gospodaru kaštela, a u slučaju rata imali su obvezu obrane mjesta i granica. Podgrađa sjeveroistočne Istre bila su nastanjena, kao i kod većine ostalih naselja uz granice, pretežito slavenskim (hrvatskim) stanovništvom, što između ostalog dokazuje rana pojava glagoljske pismenosti u tom dijelu Istre. U: Horvat, Katarina: *Hum - razvoj grada*, 1986., str. 40. - 68., <https://hrcak.srce.hr/224892>, preuzeto 1. rujna 2021.

¹⁷ Ibidem, str. 68.

¹⁸ Takav način formiranja nizova zgrada – *casa in linea* - možemo istodobno, od 15. do 19. stoljeća, pratiti u Italiji u znatno većim gradovima. U: Huić, Irma - Obad Šćitaroci, Mladen: *Draguč u Istri - nove spoznaje o*

koncept naselja nastao je svojim tokom dodavanjem građevina po potrebi. Draguč je tipičan primjer takvog istarskog naselja, koje se razvijalo kao podgrađe uz kaštel, odnosno istovremeno s dva podgrađa koja su se spontano razvila.

Sl. 6. Ostaci kaštela u Draguču na katastarskoj karti iz 1820.

Srednjovjekovni urbanizam Istre, ponajprije njezine unutrašnjosti, potaknut je izgradnjom i životom kaštela. Nakon gubitka (ili nestanka) fortifikacijske svrhe, uz kaštel ili pored njega spontano nastaju podgrađa koja se tijekom razdoblja formiraju u manja ili veća naselja. Ujedno, kašteli i podgrađa predstavljaju višestoljetan intuitivni proces razvoja naselja izvan antičkih urbanih modela. Pored tog modela, većina znanstvenika koji se bave tom tematikom slažu se da postoje i ovi tipovi nastanka srednjovjekovnih naselja u Istri: naselja koja su se razvila na lokalitetima ilirskih gradina (npr. Roč, Dvigrad, Kršan, Tinjan, Oprtalj), naselja koja su se razvijala na antičkoj osnovi (npr. Pula, Poreč), naselja koncentričnog i kompaktnog kružnog rasta (npr. Bale, Sv. Lovreč, Višnjan, Grožnjan).¹⁹ Međutim, možemo se složiti s Androm Mohorovičićem koji te modele reducira na dva osnovna tipa naselja; jedan čija koncepcija potječe iz antičkog rastera ili iz strukture feudalnog uređenja, i drugi koji se veže uz obradivo tlo i prilagođuje svoje oblike svakidašnjim potrebama i uvjetima rada.²⁰

prostornom razvoju naselja, *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, Vol. 20, No. 2 (44), Sveučilište u Zagrebu. Arhitektonski fakultet, Zagreb, 2012., str. 337., <https://hrcak.srce.hr/94932>, preuzeto 1. rujna 2021.

¹⁹ Ibidem, str. 336.-337.

²⁰ Mohorovičić, Andre: Problem tipološke klasifikacije objekata srednjovjekovne arhitekture na području Istre i Kvarnera, u: *Istarski limes*, II, Istra kroz stoljeća, kolo XI./knj. 62., Čakavski sabor, Žminj, 2004., str. 9.-89.

1. 6. Urbanistička organizacija naselja i arhitektonski elementi

Među glavnim arhitektonskim elementima srednjovjekovnih naselja, ponajprije gradova, ubrajamo obodni obrambeni pojas (zidine, često s kulama), ograničenu strukturu ulica, gustoću izgrađenosti unutar zidina, dominantne građevine (crkva, zvonik, gradska vijećnica, palače), prostor trga i lože. U pravilu gradovi su imali više od jedne crkve, jedan od samostanskih redova, kao i neke druge ustanove poput hospicija, ubožnice ili sirotišta. Stanovništvo se u većoj mjeri bavilo obrtom i trgovinom.²¹ Ostale urbane aglomeracije, kao što su kašteli koji nastaju izvan obalnog područja te njihova podgrađa ili manja naselja u unutrašnjosti Istre, sadrže građevni inventar koji se sastoji od skupa fortifikacijskih i stambenih objekata, od najjednostavnijih i skromnijih pa do vrlo složenih, negdje i reprezentativnih arhitektonskih rasporeda prostora. Sasvim poseban je jedan element koji nije građevinski, a koji je bio čest u manjim neobalnim naseljima. Na istaknutom središnjem mjestu bilo je veliko, razgranato stablo (ladonja, dud, hrast) za okupljanje stanovništva ili za zasjedanje vijeća za kamenim stolom (Barban, Veprinac, Tinjan). Takva naselja bila su na granici seoske i gradske odrednice.²²

2. Mletački sustav naselja

Pitanje podjele srednjovjekovnih naselja mletačke Istre ne zaokuplja pažnju hrvatskih istraživača urbane povijesti, stoga i nemamo sustavne studije o toj temi. Najčešće su prihvatljivi modeli terminologije i tipologije koje u raznim svojim radovima navodi Miroslav Bertoša. Uglavnom, mletački dio Istre zadržao je naslijeđeni, akvilejski sustav naselja koji se na njihovom području dijelio na:

- gradove (*Città*) koji su ujedno bili biskupska središta (Kopar, Novigrad, Poreč, Pula) i imali su viši stupanj municipalnog uređenja,
- trgovišta/obzidana mjesta (*Terre*) s ograničenom autonomijom (npr. Labin, Buje, Vodnjan, Rovinj, Umag),
- kaštela (*Castelli*) utvrđena mjesta (npr. Plomin, Grožnjan, Motovun, Buzet, Oprtalj, Sv. Lovreč, Bale),

²¹ Milić, Bruno: *Razvoj grada kroz stoljeća 2*, Srednji vijek, Školska knjiga, Zagreb, 1995., str. 40.

²² Horvat, Katarina: *Hum - razvoj grada*, 1986., str. 40. - 68.

- sela (*Ville*) u kojima seosko stanovništvo većinom obrađuje zemlju na osnovi ugovora ili zakupa,
- feudalne posjede, u vlasništvu nobila ili njihovih upravitelja.²³

Pored navedenih, u srednjovjekovnim dokumentima nalazimo i na druge termine, kao što su *contrade* (manja naselja), *colonelli* (privatni posjedi najčešće s vilom) i *vicus* (zaselak). Pored toga Miroslav Bertoša spominje i *stancije*, odnosno seoceta.²⁴

Takvi modeli, premda su u skladu s mletačkom jezičnom i pravnom tradicijom, ne mogu potpuno vjerno odraziti stvarnu tipsku raznolikost kakvu nalazimo među istarskim naseljima. Izostaju razlike kao što su pravni status građana, ekonomski i kulturni život, veličina i utvrđenost naselja, a i termini u dokumentima često su bili nedosljedni, ponekad i proizvoljni. Iako srednjovjekovna pravna praksa u ostalim dijelovima Hrvatske nije bila ujednačena, neke od temeljnih značajki urbanizacijskog procesa ne razlikuju se bitno od onih krajeva koji su bili pod mletačkom upravom. Iscrpnu studiju o tipologiji naselja na primjeru ugarskog dijela Hrvatske nalazimo u radu Danijela Jelaša koji se većinom temelji na istraživanjima Nevena Budaka.²⁵ Autor skreće pažnju na to da nemamo preciznih tumačenja koja bi definirala gradska i seoska obilježja naselja te da u pojedinim slučajevima nalazimo na nedosljednosti kriterija određivanja tipske raznolikosti. Tako i u mletačkoj Istri imamo primjere koji govore o tome. Vodnjan je najprije imao status kaštela (*castello*), a potom trgovišta (*terra*), iako je imao, kako naglašava Miroslav Bertoša, „iznimni urbano-ruralni *habitat*“.²⁶ Slično je i s Fažanom koja je spadala pod sela (*ville*), a imala je miješana obilježja.²⁷ Spomenimo još i Hum, koji je imao status i *terre* i *contrade*. Točne granice humskog teritorija nisu poznate, ali

²³ Bertoša, Miroslav: *Historabilije XVI. – XVIII. stoljeća. Mali svijet Istre u doba Venecije*, Marčana 2019. Udruga Susreti na dragom kamenu, Marčana, 2019., str. 8.

²⁴ Tako se propalo naselje Marana u blizini Vodnjana u dokumentima spominje kao *vicus Mariana, villa Marana, Contrada di Marana*. U: Bertoša, Miroslav: *Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII. stoljeće)*, Pula, 1995., str. 106.

²⁵ U radu se obrađuje problematika tipologije srednjovjekovnih naselja na području današnje središnje i istočne Slavonije i Srijema. Autor nastoji povezati terminologiju koja se javlja u izvorima i tipske razlike među naseljima te se kritički osvrće na tradicionalnu podjelu na gradove i trgovišta prema pravnom i pojmovnom kriteriju. Pri tome donosi prikaze tipoloških modela Andrása Kubinyija i Nevena Budaka, a potom predlaže vlastitu podjelu. Temeljne značajke urbanizacijskog procesa na prostoru donjeg međurječja Drave i Save u većini se ne razlikuju od onih u drugim krajevima srednjovjekovne Hrvatske. Neke od posebnosti uvjetovane su zemljopisnim i geopolitičkim karakteristikama donjeg međurječja Drave i Save, no osnovne podjele kao što su grad, trgovište, selo imaju zajedničke značajke s ostalim krajevima. U: Jelaš, Danijel: *Tipologija srednjovjekovnih gradskih naselja u donjem međurječju Drave i Save, Povijesni zbornik: godišnjak za kulturu i povijesno nasljeđe*, Vol. 4., No. 5., Filozofski fakultet, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Osijek, 2012., str. 1-18., <https://hrcak.srce.hr/105329>, preuzeto 1. rujna 2021.

²⁶ Bertoša, Miroslav: *Historabilije XVI. – XVIII. stoljeća. Mali svijet Istre u doba Venecije*, 2019., str. 38. i str. 57.

²⁷ Ibidem, str. 161.

se navodi da je on obuhvaćao agrarne posjede stanovništva Huma, kao i seljaka iz okolnih zaselaka, a dio zemljišta bio je vlasništvo komune.²⁸ Isto tako nejasni su pojmovi grad i komuna, što se u hrvatskom jeziku prevodi kao općina. Već od početka 12. stoljeća u Istri su se gradske vlasti u značenju autonomije sve češće umjesto pojmom *civitas* koristile nazivom *communa*.²⁹

Navest ćemo i osnovne funkcije društvene strukture mletačkog dijela Istre. Uglavnom, stanovništvo grada dijelilo se na plemiće i pučane. Na čelu gradova, kaštela i urbanih središta nižeg tipa stajali su načelnici (*podestati*), tj. mletački plemići koje je imenovao Senat. Samo je Pula imala kneza (*comes*), kojeg je imenovalo Veliko vijeće. Posebne zadatke imali su nadzornici ili upravitelji (*providuri*) koje je Venecija povremeno upućivala u istarsku provinciju s posebnim zadacima. Pučani nisu imali udjela u vlasti, u većini slučajeva kod obrtnika i imućnijih slojeva oni su se organizirali u bratovštine.

Poseban je bio ustroj vojne vlasti mletačke Istre. Glavna je bila funkcija koparskog podestata i kapetana (ili koparskog sudca), kao zapovjednika gradskih posjeda i posebno imenovanih kapetana s vojnim i administrativnim ovlastima nad seoskim područjem (*paisenaticus*). Velike ovlasti i autoritet imao je i rašporski kapetan, tj. bužetski podestat nakon što je Rašpor uništen u ratu 1508. - 1516. Obraćalo mu se za sva administrativna i pravna pitanja. Naslov rašporskog kapetana opstaje do 1797., a najveću ulogu odigrao je u 16. stoljeću kada je postao odgovoran za naseljavanje napuštenih područja mletačke Istre. U drugoj polovici 17. st., uz završetak kolonizacije, smanjuje se važnost rašporskog kapetana, međutim zadržao je ovlast u odnosu na piranskoga podestata.³⁰

²⁸ Horvat, Katarina: *Hum - razvoj grada*, 1986., str. 66.

²⁹ U hrvatskom jeziku ne postoji ni razlika u povijesnim terminima „grad“ kao urbano naselje te „grad“ kao srednjovjekovna utvrda koja se pokatkad još naziva burg ili stan. Riječ „burg“ indoeuropskog je podrijetla, a ima korijen od grčkog Πύργος (*pyrgos*) što znači toranj, te latinskog „burgus“ kao „manja utvrda“. Grad se nije smatrao naseljem, bez obzira na to je li se ili nije u njemu stanovalo. U: Perković, Nina: *Smjernice za urbanu obnovu i oživljavanje povijesnog gradića Oprtlja i okolnog kulturnog krajobraza*, Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu Argonomski fakultet, Zagreb, 2017., str. 21. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:204:433922>, preuzeto 1. rujna 2021.

³⁰ Do 1394. pazenatici su imali sjedišta u Sv. Lovreću, što je obuhvaćalo područje do rijeke Mirne, i u Grožnjanu, za područje između Mirne i Kopra. Nakon ukinuća oba pazenataka, novo sjedište postaje Rašpor. Mletački Rašporski kapetanat zaokružio je utvrđeni sustav područja Buzeta i ćićarijski Kras, a štitio je i utvrde Hum, Roč, Draguč, (kasnije i Vrh) te Sovinjak i desetak sela s Krasa. Tijekom rata Cambraiske lige, Rašpor je porušen te se sjedište kapetana seli u Buzet, pritom zadržavši titulu rašporskoga kapetana. Sve do propasti Venecije bio je jedan od najvažnijih rektora njezine uprave u Istri, <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/4047/povijest-istre-u-srednjem-vijeku>, preuzeto 5. rujna 2021. I u: Munić, Vesna: Slaven Bertoša, Rašpor i Rašporski kapetanat - Povijesni pregled, Pazin 2005., *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske*, vol. 1, Rijeka 2006., str. 206.-208., <https://hrcak.srce.hr/148093>, preuzeto 15. rujna 2021.

Što se tiče ustroja tipologija naselja austrijskog dijela Istre, on nije doživio važnije promjene kroz cijelo srednjovjekovno razdoblje. Sastojao se od feudalnih i crkvenih posjeda, kao i niza manjih posjeda, a sjedište je bilo u Pazinu. U razdoblju od 17. do početka 19. stoljeća na području Pazinske knežije imamo feudalne posjede, samostanska dobra, nadarbine, posjede i gospoštije.³¹

2. 1. Kriza gradova i naselja

Istra, podijeljena između dvaju gospodara, postupno je ulazila u krizu srednjovjekovnih urbanih formacija. Odijeljena obalna zona od kontinentalnog zaleđa, bez neke znatnije trgovine i prometa između njih, pa veliki i mali ratovi, prirodne nepogode, uzastopne epidemije i druge bolesti dovele su do toga da u 17. stoljeću mnogi od gradova i manjih naselja jedva preživljavaju. Izvješća koja svojem Senatu šalju venecijanski providuri ili podaci iz biskupskih vizitacija ocrtavaju više nego sumornu sliku Istre sa zapuštenim poljima, praznim fonticima i polumrtvim gradovima. Sve češće u izvješćima nalazimo *ville distrutte, colonelli, et contrade*, odnosno opise propalih sela i seoca.³² Nemajući uvjeta za život, ono preostalo stanovništvo povlači se u veća naselja i u gradska središta ili, doduše rijetko, naseljava nove prostore. Ako uzmemo u obzir i napuštene kaštele i neka druga mjesta, tada možemo zaključiti da „naselje iz kojeg bespovratno otječe njegovo stanovništvo neminovno umre poput organizma koji nezadrživo krvari. Ostajući bez života koji ih je ispunjavao, prazne građevine počele su se raspadati“ i na taj način „postaje ugrožena ne samo građevina, sklop građevina nego i čitava arhitektonska cjelina“.³³ A to dovodi i do promjena krajobraznog naličja određene sredine. Ulaskom u novi vijek, prelaskom iz feudalnog u druge povijesne formacije, urbanistička slika Istre poprima i druge centre života. I ono što je nužno moralo umrijeti, odnosno postati „nemjesto“ jest njihova prevladana društvena, socijalna i ekonomska uloga.

II. HISTORIOGRAFIJA

³¹ Bertoša, Miroslav: *Migracije prema Puli: primjer austrijske Istre u novom vijeku*, Katedra Čakavskog sabora, Pazin, 2012., str. 7.-11.

³² Bertoša, Miroslav: *Historabilije. Mali svijet Istre u doba Venecije*, 2019., str. 102.

³³ Prelog, Milan: *Djela I*, 1991., str. 13.

Tema nestalih, napuštenih naselja mletačke Istre uglavnom nije istražena, odnosno ne postoji cjelovita znanstvena obrada s odgovarajućim vrednovanjima i terminologijom. To se posebice odnosi na srednjovjekovna naselja sjeverozapadne i istočne Istre te dijela unutrašnjosti. Općenito u razmatranju tog pitanja u kontekstu mletačke Istre uglavnom se koristimo literaturom Miroslava Bertoše, nezaobilaznog imena historiografskog rada o povijesti Istre od 15. do 18. stoljeća. U 60-ak godina istraživanja i rada o povijesti Istre, Bertoša je u hrvatskoj historiografiji otvorio nova, druga i zanemarena poglavlja. Odmaknuvši se od stare „istarske, talijanske historiografije“ i stroge političke povijesti i faktografije, za Bertošu, sljedbenika škole analista, povijest Istre „nikad nije bila sama sebi svrhom“ nego je uvijek nastojao njezinu povijest „smjestiti u jadransko, sredozemno ili srednjoeuropsko geopolitičko okruženje“ istražujući „političke, gospodarske, etnokulturne i ine prilike i život ljudi u njima.“³⁴ Kod toga primjenjuje interdisciplinarni pristup tumačenja povijesti, temeljen na arhivskim vrelima i na znanstvenoj i stručnoj literaturi. No, podjednako mu je bio važan, kako i sam kaže, emotivan pristup. Stoga vrijedi citirati Antuna Vujića, koji u predgovoru Bertošine najnovije knjige navodi: „Bertoša ostaje majstor nalaženja dokumenata iz labirinta višekratno pretraženih arhiva kao doživljenih slika stvarnosti koje žive bezvremenski snagom neposrednosti i pojedinačnosti. Pa i preko obzora historiografije, Bertoša i književnim darom tvori taj osebujan istarski panoptikum, a time i ljudski univerzum“.³⁵ Stoga se ovaj rad, kao uostalom i svi prethodni studijski radovi o povijesti mletačke Istre, i to ne samo za povjesničare, temelji na literaturi Miroslava Bertoše. Od ostale povijesne literature korisne su nam bile studije, monografije, razni znanstveni članci Slavena Bertoše. Iako se Slaven Bertoša većinom bavi istraživanjima migracija, kolonizacija te raznim gospodarskim i društvenim prilikama Istre u srednjem i novom vijeku, u njegovim studijama o povijesti većih i manjih naselja kao što su Pula, Barban, Rakalj, Kanfanar, Buzet, Lupoglav, Draguč, Roč ili Hum, nalazimo mnoge podatke koji su nam pomogli u pronalaženju nestalih naselja mletačke Istre u prijelazu iz srednjeg u novi vijek. Nadalje, radovi Egidija Ivetića, Roberta Kurelića i Mirjane Doblanović korišteni su u ovom radu, posebice u razmatranju pitanja istarske kronologije, graničnih područja i društvenih odnosa mletačke Istre.³⁶

Isto tako, u recentnim završnim radovima (magistarskim, diplomskim ili doktorskim) iz povijesti, povijesti umjetnosti ili arhitekture, pronašli smo izvore informacija korisne za našu

³⁴ Bertoša, Miroslav: *Historabilije XVI.-XVIII. stoljeća. Mali svijet Istre u doba Venecije*, 2019., str. 18.

³⁵ Ibidem, str. 11.

³⁶ Doblanović, Danijela: *Stanovništvo Istre u ranom novom vijeku s aspekta dinamika demografskog ponašanja*, u: *Istra u novom vijeku*, Arheološki muzej Istre, Pula, 2017., str. 163.-188.

temu. Tako u radu Lukasa Jovanovića ubicirana su nestala srednjovjekovna naselja na području južne Istre, što je i razlog da smo se više usredotočili na ostala područja mletačkog istarskog teritorija.³⁷ U radu su nam pomogli i katalozi izložbi Arheološkog muzeja Istre, Etnografskog muzeja Istre i Povijesnog i pomorskog muzeja Istre.

2. 1. Mali *Wüstungen*

U većini navedene povijesne literature, tj. u istarskoj historiografiji, rabi se termin *Wüstungsprozess*, ali samo usputno unutar većih tematskih cjelina ili je naveden u fusnotama. Gotovo kod svih istraživača koristi se terminologija Miroslava Bertoše, kad je riječ o procesu napuštenih sela i zapuštanja obradivog zemljišta.³⁸ Bertoša se koristi i terminom *Wüste Fluren*, što označava neobrađena zemljišta, pustopoljine, a za južnoistarski *Wüstungen* koristi termin *Kleinwüstungen*.³⁹ Povjesničar Ivan Jurković u prikazima raseljavanja stanovništva s prostora povijesnih hrvatskih zemalja rabi pojam „opustjelih selišta“.⁴⁰ Kod Jurkovića se taj pojam odnosi na više-manje organizirana raseljavanja hrvatskog stanovništva za vrijeme turskih opasnosti, a ulogu oko preseljenja i nalaženja novog životnog prostora imali su i gospodari-plemići, odnosno „lokatori“. Za mletačku Istru nije zabilježen takav slučaj, međutim ono što je važno jest to da Jurković donosi historiografski pregled istih ili sličnih procesa na područjima Slavonije, Ugarske, austrijskih i talijanskih zemalja. Navodi i Miroslava Bertošu, tj. „napuštena sela“, ali dodaje da termin samo dijelom odgovara složenom pojmu *Wüstungsprozess*. Razloge tome vidi u nedostatku sustavnog prikaza napuštenih ili propalih naseobina na čitavom teritoriju istarskog poluotoka.

2. 2. Prelogova škola

³⁷ Jovanović, Lukas: *Nestala naselja u južnoj Istri od kasnog srednjovjekovlja do prve polovice XVI. stoljeća (Pokušaj ubiciranja)*. Završni rad, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli Filozofski fakultet Odsjek za povijest, Pula 2016., str. 6.-87., <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:137:842792>, preuzeto 1. rujna 2021. Korisne podatke našli smo i u završnom radu Lucije Lindi: *Mletačka Istra: revitaliziranje gospodarstva putem kolonizacije.*, Završni rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Odsjek za povijest, Rijeka, 2019., str. 2.-33., <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:155885>, preuzeto 15. rujna 2021.

³⁸ Bertoša, Miroslav: *Istarsko vrijeme prošlo*, Glas Istre-Čakavski sabor, Pula, 1978., str. 188. -189. Od str. 190. do 205. autor donosi primjere napuštenih sela i zapuštenih dobara na primjeru Puljštine.

³⁹ Bertoša, Miroslav: *Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII. stoljeće)*, 1995., str. 110. i str. 142, fusnota 76.

⁴⁰ Jurković, Ivan: Osmanska ugroza, plemeniti raseljenici i hrvatski identitet, *Povijesni prilozi*, br. 31, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2006., str. 59.-60., fusnota 71., <https://hrcaak.srce.hr/12793>, preuzeto 15. rujna 2021.

U nedostatku takvog budućeg prikaza, u ovom radu koristili smo se dosezima drugih, povijesti srodnim disciplinama. O problematici naselja istarske prošlosti, u smislu graditeljskog nasljeđa, urbanizma i prostornog planiranja, konzervatorskih zahvata ili revitalizacija nezaobilazne su studije i knjige iz povijesti umjetnosti. Posebice one Milana Preloga, jednog od prvih hrvatskih povjesničara umjetnosti koji je pristupio povjesničarskim tendencijama škole „analista“, i prvoga koji se bavio Istrom. Uzevši u obzir i političku povijest, bitnu je pažnju posvetio kontekstu „male“, socijalno-funkcionalne plodne empirije. Tako reći, umjesto povijesti razaranja opredijelio se za povijest konstruktivnih nastojanja...⁴¹ Ono što je za istarsku historiografiju učinio Miroslav Bertoša, na polju povijesti umjetnosti, zaštite spomenika i urbanizma učinio je Milan Prelog. Iz Prelogove „škole“ razvila se brojna generacija istraživača i tumača istarske graditeljske baštine. Spomenimo samo neke, npr. Vladimira Bedenka, Katarinu Horvat-Levaj, Mirjanu Peršić, Attilia Krizmanića koji su se bavili zapadnoobalnom i sjeveroistočnom Istrom, te dijelom njezine unutrašnjosti. Spomenimo još istraživanja Instituta za povijest umjetnosti, poput „Granične utvrde i gradovi u sjeveroistočnoj Istri (bivši Rašporski kapetanat)” koja se provode od 1983., kao i analize razvoja naselja u Istri preko obrada konzervatorskih podloga za izradu prostornih planova, npr. Bruno Nefat, Jugo Jakovčić, Marijan Bradanović.

Djela navedenih autora i ostala srodna djela daju nam važan uvid u razvoj naselja u različitim regijama mletačke Istre, a poslužila su nam za primjenu slične metodologije kojom se koristimo u ovome radu.

III. POVIJESNI PREGLED

Povijest vladavine Mletačke Republike nad istarskim teritorijem ima razvojni put kao i kod većina višestoljetnih odnosa gospodara i provincije; od uzlaznog i ekspanzivnog, kojima slijedi razdoblje stabilnosti, do stagnacija i kriza koje najčešće rezultiraju staleškim i etničkim promjenama, tj. odlaskom gospodara s političke scene te prekrajanjem i prisvajanjem njegovih stečenih teritorija. Jedan režim zamjenjuje drugi, a ono što ostaje, kao što je u slučaju gotovo petstoljetne mletačke Istre, jest njezina povijest izvučena iz arhivskih vrela i/ili predaje te baštinjeni običaji, kultura, umjetnost i kolektivno pamćenje. Slijedeći taj model, povijest Istre pod Venecijom možemo sažeti u nekoliko razdoblja.

⁴¹ Maroević, Tonko: Poreč kao paradigma. U: Prelog, Milan: *Poreč: grad i spomenici*, 2007., str. 10.

Prvo, okvirno od kraja 13. do polovice 15. stoljeća, obilježeno je postupnim mletačkim zaposjedanjem gradova na zapadnoj obali Istre, kao i ostalih posjeda od akvilejskog patrijarha (zaleđe i unutrašnjost) te stvaranjem Pokrajine Istre (*La Provincia dell'Istria*).⁴² Recimo da je to razdoblje bez većih gospodarskih i demografskih kriza jer je Mletačka Republika, zbog vrlo važnog pomorskog puta, najveći dio svoje aktivnosti usmjerila na razvoj i nadziranje luka istarskih gradova na zapadnoj obali, ponajprije zbog peljarenja i patroliranja naoružanih barka.⁴³

Drugo, kasno srednjovjekovno razdoblje, okvirno s kraja 15. do polovice 17. stoljeća, obilježava posredniji odnos istarskih komuna i podestata s mletačkim Senatom, odnosno stvaranja osjećaja paritetnog odnosa s vladajućom silom. Međutim, taj je odnos bio samo prividan jer je Venecija nametala sve jače sponje gospodarskih zavisnosti. Pored toga, njezina je provincija bila i granično područje sa sve moćnijim Habsburškim Carstvom. A između Venecije i Habsburgovaca cijelim razdobljem prevladavaju nesuglasice i napetosti, što se posredno odrazilo i na njihove posjede u Istri. U tom razdoblju Venecija širi svoj istarski teritorij osvajanjem habsburških posjeda, zatim slijede ratovi Cambraiske lige (1508.-1523.) i Gradiški/Uskočki rat (1615.-1618.), što je dovelo do toga da se čitava Istra, i s jedne i s druge strane, našla u izuzetno teškim poslijeratnim prilikama. U tom razdoblju istarski je poluotok s najmanjim brojem stanovnika ikad u povijesti.⁴⁴ Posljedično tome bilježe se učestala ljudska kretanja raseljavanjem, migracijama i kolonizacijama.

Novovjekovno razdoblje, približno od polovice 17. do kraja ili početkom 19. stoljeća, proteklo je bez ratnih sukoba na teritoriju Istre, ali obilježeno je stalnim sporovima između Benečana i Kraljevaca oko pogranične nenaseljene zemlje (*diferencije*) te vrlo teškim stanjem u većine obalnih gradova – bile su to slike gladnih i pustih komuna praznih blagajna.⁴⁵ U 17. i 18. stoljeću komune i feudi, koji su životarili uglavnom s praznim blagajnama i slabom napućenošću, imali su i zadatak nadzirati mletačku graničnu crtu, posebno kada bi se pojavila

⁴² Bertoša, Slaven: Granice u Istri od prapovijesti do konca XVIII. stoljeća, *Ekonomska – i Ekohistorija*, Vol. XII, Br. 12, Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, Zagreb, 2016., str. 22., <https://hrcak.srce.hr/174386>, preuzeto 16. rujna 2021.

⁴³ Bertoša, Miroslav: Novigrad – ritmovi, padovi, usponi i stagnacije jedne istarske komune i biskupije u ranom novovjekovlju, U: *Novigradski statut*, Grad Novigrad-Cittanova, 2014., str. 35.

⁴⁴ Bez obzira na to što je Venecija vojno ojačala svoje posjede u Istri, npr. obalnim dijelom patrolirali su vojni brodovi, sagrađen je kaštel na pulskom brežuljku (1631.– 1633.), ipak su razdoblja ratova, zatim žitna kriza u cijeloj Europi te nekoliko nerodnih godina za ljetinu u Istri, vremena sveopće stagnacije i kriza. Ibidem, str. 35.

⁴⁵ U upravnom smislu na teritoriju mletačke Istre djelovalo je 18 načelnštava (*podesteria*) s pripadajućim okruzima, te s glavnim središtima, barem do polovice 17. stoljeća, u Kopru i Buzetu, <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/4047/povijest-istre-u-srednjem-vijeku>, preuzeto 5. rujna 2021.

opasnost od širenja epidemije kuge. Dok su ratovi trajali, primorska je Istra strahovala i od mogućih osmanskih upada, prije svega od ulcinjskih gusara. Kandijski rat (1644. - 1669.) izazvao je oprez, stoga su ojačani obrambeni zidovi, ali, osim novigradske epizode, u Istri nije bilo izravnih prijetnji.⁴⁶ Bez obzira na to mletački posjed u Istri bio je važan za Veneciju, ponajprije zbog obalnih luka i opskrbe nizom proizvoda od drva i žita, do soli, govedine, vina, ulja i kože.

Međutim, stanje je bilo sve teže i u samoj Veneciji. Slabljenje njezine pomorske moći na geostrateškoj karti Europe, stalno odmjeravanje snaga s Habsburgovcima, do obrata kada su u ratnom savezu protiv Osmanskog Carstva, kao i pokušaji Republike da održi politički i upravni *status quo*, odnosno njezin starorežimski model vladanja, doveli su do procesa raspadanja njezinih mediteranskih posjeda i do njezina kraja. Kada je mirovnim ugovorom iz Campoformija između Napoleona i Habsburgovaca prestala postojati kao Republika, ediktom Franje II. iz 1798. njezin istarski teritoriji pripojen je nasljednim habsburškim zemljama.⁴⁷

3. 1. „Kronika umiranja“

To dugo povijesno razdoblje mletačke Istre obilježeno kronikama velikih i malih ratova, kratkotrajnim usponima i onim dužim razdobljima stagnacija i kriza, zapravo je „kronika njenog umiranja.“⁴⁸ Nije se umiralo u Istri samo zbog ratova i njihovih posljedica, nego i zbog čestih epidemija kuge, sve prisutne malarije te raznih stočnih i biljnih bolesti. Od polovice 14. do polovice 17. stoljeća kuga je harala četrdeset i jedan put, a kada tome dodamo i druge bolesti, kao i klimatske promjene te učestale godine slabih uroda, dobivamo poraznu sliku Istre i s jedne i s druge granične strane; njezino stanovništvo bilo je decimirajuće.⁴⁹

⁴⁶ Tijekom rata Svete Alijanse protiv Turaka, 1687. ulcinjski su gusari upali u Novigrad. Pljačkaški pohod završio je otmicom 38 Novigradana, uključujući podestata i svećenika. Mletačka je vlada otkupila jedino podestata i njegovu obitelj od gusarskog ropstva, dok su ostali oslobođeni davši vlastiti novac ili druge pomoći. Bertoša, Miroslav: *Historabilije XVI.-XVIII. stoljeća. Mali svijet Istre u doba Venecije*, 2019., str. 75.-76.

⁴⁷ <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/478/campoformijski-mir>, preuzeto 15. rujna 2021.

⁴⁸ Prelog, Milan: *Poreč: grad i spomenici*, 2007., str. 43.

⁴⁹ Ibidem, str. 43.

Sl. 7. Otok Sv. Nikola. Ukaz providura povodom epidemije kuge iz 1600.

Postojana depopulacija, zapuštena sela i dobra zahtijevalo je neprestani priljev novog ljudstva. Stoga je Venecija provodila plansku kolonizaciju, ponajprije zbog svojeg interesa jer istarske teritorije je oduvijek smatrala samo produžetkom venetske lagune.⁵⁰ Odnosno, trebala je imati dobro naseljenu i kultiviranu provinciju čija se prirodna dobra šalju u Veneciju. Dakako, taj teritorij bio joj je potreban i zbog sigurnosnih razloga. No, razlog „kronike umiranja“ Istre nije smo doslovno biološki. U konačnici, njezina stoljetna podijeljenost, odvojenost gradova od njihova zaleđa, sprečavanja i jednog i drugog gospodara u stvaranju razvoja, razlogom su njezina propadanja (umiranja).

Ovdje navodimo odlomak iz izvješća podestata Agostina Barbariga iz 1669., jedan od mnogih sličnih izvješća o teškom stanju provincije, odnosno *lo scudo della Dominante*: „*E l'Istria in universale paese povero et infecondo senza negozio di considerazione e con pochi abitanti. Sopra la Riviera del Mare alla parte di mezogiorno sono situate tre città Episcopali, cioè Cittanova, Parenzo e Pola, ma caduti in tali rovine e miserie che si puo con verità dire che di città non hanno altro che il nome.*“⁵¹ U novi vijek Istra je ušla „bez cesta, bez trgovine, njene su luke zapuštene, prosvjete gotovo i nema, a škole ako i postoje, počivaju još na posve srednjovjekovnim osnovama“, tj. zastarjeli feudalni društveni odnosi predstavljali su kočnicu svih novih razvojnih snaga u toj potpuno zaostaloj provinciji.⁵²

⁵⁰ Već 1376. Venecija objavljuje edikt kojim želi povećati priljev stanovništva u Istru, a tijekom 15. stoljeća preseljava čitave obitelji s turske granice na teritorij svojeg istarskog dijela. U tom razdoblju zabilježena je pojava napuštanja manjih naselja, a u 16. st. ista je sudbina zadesila i seoska domaćinstva. Ibidem, str. 63.

⁵¹ Prelog, Milan: *Prostor. Vrijeme*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1991., str. 22., fusnota 15.

⁵² Prelog, Milan: *Poreč: grad i spomenici*, 2007., str. 44.

3. 2. Kolonizacija i stvaranje „identiteta“

Naseljavanje Istre bilo je, kako naglašava Miroslav Bertoša, neprekinuti proces, i to ne samo iz južnoslavenskih nego i furlanskih, italskih, albanskih i grčkih krajeva.⁵³ Masovna se kolonizacija protezala uglavnom kroz 16. stoljeće, kroz razdoblja nakon Uskočkog rata i u vrijeme Kandijskog rata (1645. - 1699.).⁵⁴ Nakon potonjeg, kada su iz Dalmacije i s Krete stigle posljednje skupine izbjeglica, planska kolonizacija bila je pri kraju.

U tom je razdoblju u mletačku Istru stiglo više ljudi nego što ih je tamo dotad živjelo. Uglavnom, procesi kolonizacije pridonijeli su demografskom rastu i ojačali poljoprivrednu proizvodnju, međutim, posljedično doveli su i do društvenih preokreta ili, kako je to sažeo Miroslav Bertoša, do stvaranja *kolektivne* i *individualne* svijesti, *mentaliteta*, pa i *identiteta*.⁵⁵ Odnosno, kolonizacija je utjecala na oblikovanje identiteta, kako starosjeditelja tako i doseljenika.

3. 3. Čovjek s granice

Veliki kamen spoticanja između venecijanskih i habsburških teritorija u Istri bile su granice. Bez obzira na mirovne sporazume, kako u Madridu (1618.), tako i stotinjak godina prije one u Wormsu (1521.) i Tridentu (1535.), nisu uspjeli riješiti pitanja „diferencije“ (*lat. differentiae, tal. differenze*), odnosno nedefiniranih i nepodijeljenih prirodnih parcela uz granicu mletačke i habsburške Istre.⁵⁶ Riječ je o livadama, šumama, poljima, oranicama, pašnjacima i raznim oblicima voda, vodenim staništima, što su u srednjem vijeku zajednički koristili stanovnici objiju strana. U novovjekovnom razdoblju umjesto zajedničkog korištenja prirodnih resursa, ta područja postaju „*luochi contenziosi*“, sporna područja stalnih netrpeljivosti, svađa, obračuna i sukoba između mletačkih podanika (Benečani, Markolini) i onih austrijskih (Kraljevci).⁵⁷

Prostori starih „zlamenja od termeni i kunfini“ na kojima su Kraljevci i Benečani „stalno živjeli jedni uz druge i jedni protiv drugih“, bez obzira na rijetke zajedničke sporazume, zamijenjena su novim mentalitetom „čovjeka s granice, neprilagođenog starim vrijednostima

⁵³ Bertoša, Miroslav: *Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII. stoljeće)*, 1995., str. 56. – 57.

⁵⁴ Kandijski rat. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30186>, preuzeto 22. rujna 2021.

⁵⁵ Bertoša, Miroslav: *Historabilije XVI.-XVIII. stoljeća. Mali svijet Istre u doba Venecije*, 2019., str. 31.

⁵⁶ Bertoša, Slaven: *Granice u Istri od prapovijesti do konca XVIII. stoljeća*, str. 23., <https://hrcak.srce.hr/174386>, preuzeto 16. rujna 2021.

⁵⁷ Bertoša, Miroslav: *Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII. stoljeće)*, 1995., str. 406.

suživota na ovom osebnom povijesnom prostoru.“⁵⁸ Upravo ta karakteristika, ta srednjovjekovna pomirljivost i tolerancija oko pitanja suživota uz mletačko-habsburšku granicu, kako navodi Slaven Bertoša, u novom se vijeku gotovo potpuno izgubila. Stoga novovjekovno razdoblje obilježava i problematična granica kao „rezultat kompleksne krize koja je bila zahvatila mletačku i austrijsku Istru“ jer „ni mletački rektori, ni pazinski kapetani, ni doseljenici na objema stranama nisu mogli poznavati, a time ni priznavati i poštovati, osebnju tradiciju i stvarnost malog istarskog svijeta oko granice koji je postupno nestajao sa svojim starim sustavom društvenih i moralnih vrijednosti.“⁵⁹ Bilo je jasno, kako zaključuje Slaven Bertoša „da samo propast jedne od strana i spajanje čitavog prostora u jednu političku cjelinu može riješiti nagomilane konflikte.“⁶⁰

Pitanje granica u Istri dugo se vuklo i nakon propasti Venecije, i Habsburškog Carstva, i Napoleona, i Italije, i Jugoslavije, doslovno sve do današnjeg vremena. Međutim, znano nam je i to da političko-administrativni teritorijalni zahtjevi koji ističu granicu kao prostornu barijeru nisu mogli spriječiti dodire kulturnih identiteta u Istri.⁶¹

IV. KATALOG: NEKA OD NESTALIH ILI NAPUŠTENIH NASELJA MLETAČKE ISTRE

Katalog sadrži opise i interpretacije nekih od nestalih ili napuštenih naseobina, tj. naselja, unutar prijelaza is srednjeg u novi vijek na teritoriju mletačke Istre. Zbog lakšeg pregleda obavljeno je sistematiziranje metodom lociranja po većim istarskim pokrajinskim jedinicama koje se najčešće koriste u literaturi bez obzira na mletački i crkveni povijesni ustroj, kao i na današnju županijsku podjelu na gradove i općine.

⁵⁸ Bertoša, Slaven: *Granice u Istri od prapovijesti do konca XVIII. stoljeća*, Zagreb, 2016., str. 42., <https://hrcak.srce.hr/174386>, preuzeto 16. rujna 2021.

⁵⁹ Ibidem: str. 42.

⁶⁰ Ibidem: str. 43.

⁶¹ Povijest Istre puna je primjera o pokušajima svođenja grupnih granica. No, isto tako Istra je uvijek funkcionirala na rubnim prostorima političkih sustava kao *dodirna periferija*, a to znači da je u kulturnom smislu uspjela opstati tako da ne slijedi zahtjeve političkih elita. Ili, kako je istaknuo Antun Vujić na skupu posvećenom jednom od književnika koji je čitav život pisao o istarskom čovjeku s granice, da su „najbolji identiteti ničijih zemalja ispisani na stranicama njihovih pisaca i tako identitet ničije zemlje postaje *međuzemlje*. A taj je prostor autentičnog izraza već dostignute kulture uzajamnog života“ koji može „biti prihvaćen bez političke legitimacije.“ Žilić, Darija: Identiteti na granici, *Zarez: dvojtjednik za kulturu i društvena pitanja*, god. VI., broj 133, Zagreb, 2004., str. 14.-15. <http://www.zarez.hr/system/issue/pdf/133/133.pdf>, preuzeto 10. rujna 2021.

Sadržajno, katalog je podijeljen na južnu, središnju, sjeverozapadnu i sjeveroistočnu Istru, odnosno na pojednostavljenu zemljopisnu podjelu nekadašnjih mletačkih teritorija. Takvom podjelom željeli smo ukazati i na zemljopisne mikroregionlane značajke i posebnosti. Svaka pokrajinska jedinica predstavljena je shematiziranom kartom. Fotografska dokumentacija koja prati tekst velikim je dijelom preuzeta iz literature, internetskih stranica te one koju smo snimili tijekom terenskog rada. Potonje fotografije odnose se na sadašnje stanje nekih od opisanih naselja. Skrećemo pažnju kako su zemljopisna i rudinska imena istarskih naselja bila podložna društvenim promjenama. Stoga se u ovom radu koristimo nazivima iz raspoložive literature, najčešće hrvatskih i romanskih zemljopisnih imena. Također, popis naselja ili područja nije jednako podroban za sve pokrajine. Kako smo već naveli u povijesnoj literaturi, relativno je dobro obrađena južna Istra, zatim neki od dobro poznatih kaštela, stoga smo više pažnje posvetili onim područjima koja su do sada rjeđe navođena ili smo ih podrobnije locirali unutar jedne cjeline.

4. 1. Južna Istra

U povijesnoj je literaturi područje mletačke južne Istre do sada podrobnije obrađeno kada razmatramo fenomen *Wüstungsprozessa*, odnosno, kod Miroslava Bertoše, s obzirom na „istarski mikrokozmos“, nazvan je *Kleinwüstungsprozess*, što se općenito odnosi na šire područje Puljštine.⁶²

Polazeći od izvješća Zuana Antonia Dell'Oche iz 1563., koje obuhvaća nabranja i propalih sela i nastamba, Miroslav Bertoša navodi da su zapravo geometri zabilježili nazive „svih ruševnih sela, zaselaka, stancija i zapuštenih (pretežno neobrađenih) kontrada u kojima su se nalazila nekadašnja prebivališta.“⁶³ Proučavajući i ostale izvore Bertoša donosi preglednu tablicu s nazivima naseobina ili zemljišta, arhivski izvor i dopunsko tumačenje.⁶⁴ Sažimajući južnoistarski *Kleinwüstungsprozess* i svodeći ga pod zajednički naziv „Ville distrutte, colonelli et contade“ dobiva se broj od 73 napuštene naseobine, kojima Miroslav Bertoša dodaje i Brijune i Kostanjicu.⁶⁵

⁶² Bertoša, Miroslav: *Istra: doba Venecije (XVI. - XVIII. stoljeće)*, 1995., str. 112.

⁶³ Ibidem: str. 103.

⁶⁴ Ibidem: str. 104.-110.

⁶⁵ Ibidem: str. 112.

Bez obzira na to što su neka od tih područja i nastamba mletačkim kolonizacijama južne Istre ponovno zaživjela, kako je prikazano u Bertošinoj knjizi *Istarsko vrijeme prošlo*, ipak je većina naseobina odumrla ili propala sačuvavši naziv u toponimima i memoriji, a neka samo u izvješćima starih dokumenata.⁶⁶ O tome svjedoči i završni rad Lukasa Jovanovića, pod mentorstvom Miroslava Bertoše, koji je od ukupno 68 lokaliteta uspješno ubicirao njih 43.⁶⁷ Možemo se poslužiti i toponomastičkim podacima koji govore o tome da na području Pule, što približno odgovara i onom u doba Dell'Oche, imamo više od 200 toponima, od kojih je zasigurno većina njih zadržala i naziv propalog ili nestalog naselja.⁶⁸

S obzirom na dosadašnja istraživanja i obrađenost južnoistarskog *Kleinwüstungsprozessa*, u ovom završnom radu nećemo se upuštati u detaljnije opise i povijesne preglede.

4. 2. Središnja Istra

4.2.1. Dvigrad

O Dvigradu, smještenom između Kanfanara i sadašnjeg vijadukta Limska draga, postoji brojna literatura, ona znanstvena i istraživačka te ona populistička i turističko monografska. Često je temom završnih i diplomskih radova studenata različitih sveučilišta, stoga je neizbježno, ali i važno da ga obuhvatimo i u ovom radu. Važno je stoga što Dvigrad predstavlja dobar primjer istarske urbanističke aglomeracije dugog trajanja, kod nekih autora zabilježen i kao grad ili grad-kaštel, koja doduše nije nestala nego u potpunosti zamrla u novovjekovnom razdoblju mletačke Istre.

Sam naziv Dvigrad (*Docastelli*, *Duecastelli*), zapravo označava dvojno naselje koje je nekoć dominiralo nad Limskom dragom. Riječ je o dvije jezgre - (*Kaštel*) *Parentino* i (*Kaštel*) *Montecastello* (tj. Monkastel -'brdo s utvrdom') - od koji je prva bila manja utvrda čiji je život u potpunosti zamro još u ranom srednjem vijeku, dok je druga jezgra Monkastel proizašla iz „gradinskog“ tipa naselja, živjela u kontinuitetu do početka 18. stoljeća.⁶⁹

⁶⁶ Bertoša, Miroslav: *Istarsko vrijeme prošlo*, Pula, 1978., str. 191.-198.

⁶⁷ Jovanović, Lukas: *Nestala naselja u južnoj Istri od kasnog srednjovjekovlja do prve polovice XVI. stoljeća (pokušaj ubiciranja)*, 2016., str. 65., <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:137:842792>, preuzeto 1. rujna 2021.

⁶⁸ Orbanić, Srđa: *Zaboravljena Istra: zemljopisna i rudinska imena hrvatske Istre*, Histria Croatica C. A. S. H., Pula, 2013., str. 159.-165.

⁶⁹ O tom kontinuitetu života i izgrađenog prostora svjedoči i položaj glavne, prilazne komunikacije koja obilazi unutarnju jezgru eliptičnog oblika utvrđenog naselja, kao i (danas) ruševna crkva sv. Sofije koja pokazuje nekoliko razvoja izgradnje od kasne antike do 15. stoljeća. U: Prelog, Milan: *Prostor. Vrijeme*, 1991., str. 39.

Zajedničko ime Dvigrad zadržalo se nakon propasti *Parentina*, moguće stoga što su stanovnici htjeli sačuvati neka stečena prava. Kaštel Parentin nije do sada arheološki istražen, no pretpostavlja se da je stanovnicima Monkastela dugo služio kao kamenolom. Izgrađen u antičkom razdoblju, zajedno s Monokastelom služio je kao sjeverna obrambena točka pulskog agera. U 6. i početkom 7. stoljeća, nakon učestalih epidemija kuge, u Dvigrad se naseljavaju prve slavenske skupine, a sam naziv mjesta se prvi put navodi 879. kad je u posjedu akvilejskog patrijarha. U 10. stoljeću pripada posjedu Porečke biskupije (tada utvrda dobiva ime Parentino), da bi krajem 13. stoljeća Dvigrad preuzeli Gorički grofovi. Tijekom rata Đenovljana i Mlečana, Dvigrad je 1354. razorio đenovski admiral Paganino Doria, a 1381. spalili su ga i Mlečani. Tom su prilikom sarkofag s moćima egipatskih mučenika sv. Viktora i sv. Korone odnijeli iz crkve sv. Sofije u Sveti Lovreč Pazenatički.⁷⁰

Od 1413., kada je i donesen *Statut Dvigradskoga komuna*, pod mletačkom je upravom koja određuje podestata te ga dodatno utvrđuje.⁷¹ Idućih stotinjak godina Dvigrad bilježi razdoblja uzleta, a nakon toga dolazi do čestih kuga i malarija, prouzročenih močvarama koje su nastale nakon povlačenja voda s nekada plovne Limske drage. Krizu depopulacije Venecija je pokušavala rješavati doseljavanjem novog stanovništva. Od novih doseljenika (*famelie de murlachi*) navodi se da na teritoriju *Do Castelli* prebiva 55 obitelji Morlaka (*famelie de murlachi*).⁷² Godine 1615., tijekom Uskočkog rata, uspješno se obranio od opsade uskoka, međutim, stradala su okolna naselja i Kanfanar. Zbog takvih prilika i epidemije kuge, 1663. malobrojni preživjeli stanovnici napuštaju Dvigrad, i sele se u okolna sela i u Kanfanar. I mletački podestat i drugi članovi uprave napustili su Dvigrad i boravili u Kanfanaru. Da je grad „zbog lošeg zraka“ već drugom polovicom 17. stoljeća pust, govori nam i kratka crtica Prospera Petronijeva opisa Dvigrada: *...si trovano Castel Monte, al presente destrutto, con*

⁷⁰ Regan, Krešimir - Nadilo, Branko: Istarski kašteli. Utvrđena naselja na području Poreštine. U: Iz povijesti graditeljstva, *Građevinar* 9. *Časopis Hrvatskog saveza građevinskih inženjera*, Zagreb, 2012., str. 776., http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE_64_2012_9_769-778_kasteli.pdf, preuzeto 10. rujna 2021.

⁷¹ *Statuta Communis Duorum Castrorum – Statut dvigradske općine: početak 15. stoljeća*, ured. Jakov Jelinčić i Nella Lonza, Državni arhiv u Pazinu, Pazin-Kanfanar, 2007., str. 7.-9.

⁷² Bertoša, Miroslav: Istarski fragment itinerara mletačkih sindika iz 1554. godine, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. 17., str. 43., <https://hrcak.srce.hr/126892>, preuzeto 10. rujna 2021.

altri Castelli.⁷³ Godine 1714. dekretom biskupa Agostina Vaire prenosi se dvigradska župna crkva u Kanfanar, što i simbolično predstavlja i kraj Dvigrada.⁷⁴

Dvigrad nije srušen vojnom silom ili nekom od prirodnih katastrofa, stoga se na temelju ostataka i brojnih arhitektonsko-urbanističkih istraživanja može vrlo dobro predočiti i vidjeti kako je nekada izgledao s približno 1000 stanovnika.

Sl. 8. Karta teritorija Dvigrada

To je utvrđeno naselje eliptičnog oblika čije se urbano tkivo može podijeliti u pet različitih cjelina. Dvostruke obrambene zidine opasuju ovalnu aglomeraciju koja je povezana trima gradskim vratima. U sklopu unutarnjih zidina nalaze se tri kule (koje su sadašnji oblik dobile u 14. stoljeću) i sačuvani zidovi dvjestotinjak zgrada. I kao peta cjelina ističe se crkva sv. Sofije, smještene na uzvišenom gradskom trgu.

Ruševni Dvigrad je zarana bio predmetom interesa stručne javnosti. Sustavna arheološka istraživanja počela su već od 1954., od 1990-ih nadalje vršili su se konzervatorski zahvati, preko pitanja opsega zaštite i mogućih modela revitalizacije arhitektonskih sklopova, do zaštite njihovih vizura i ambijentalnosti baštine. Od 2017. donesena je podloga za osmišljavanje poučne priče o Dvigradu, a za čitavo područje predviđena je pretvorba u arheološki park.⁷⁵ Bez obzira na to što su „ruševine srednjovjekovnog grada Dvigrada “nacionalno zaštićeno kulturno dobro“,⁷⁶ te uza sva zalaganja konzervacije i revitalizacije, te

⁷³ Petronio, Prospero: *Memorie sacre e profane dell'Istria* (red. Giusto Borri), Unione degli Italiani, Trieste, 1968., str. 388.-389.

⁷⁴ Joksimović, Milena – Komšo, Darko: Dvigrad u apostolskoj vizitaciji biskupa Agostina Valiera 1580., *Dvegrajski zbornik*, Zbornik radova znanstvenih skupova „Crtice iz povijesti Kanfanara i Kanfanarštine“ 2014. i 2015., br. 3, Udruga za očuvanje i promociju nasljeđa – Dvegrajci, Kanfanar, 2016., str. 82.

⁷⁵ Za to je iz europskih fondova odobren novac za projektnu dokumentaciju, <https://www.youtube.com/watch?v=Ifv8M9hULUw>, preuzeto 12. rujna 2021.

⁷⁶ https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2003_04_63_752.html, preuzeto 12. rujna 2021.

činjenice da je baštinski kompleks najposjećeniji u Istri - on je već odavno „mrtvi grad“ koji postupno i nezadrživo propada. Važnost tog kulturnog dobra, kao i pojedinih objekata unutar samoga Dvigrada i pokraj njega, kako je već istaknuo Milan Prelog, „ne dopušta mirenje s neizbježnim: svaka intervencija u naselju bez života prije ili kasnije propada. Funkcija „mrtvog grada“ u život određenog prostora mnogo je neodređenija čak i od funkcije velikih arheoloških iskopina“.⁷⁷ A dodajmo tome i funkcije zaštićenog kulturnog dobra. Međutim, ono što je nastavilo živjeti i traje sve do danas, koliko god to zvučalo čudno, jest doista nešto „mrtvo“ - staro groblje uz crkvu sv. Marije od Lakuća ispod utvrđenog sklopa.⁷⁸

Sl. 9. Vizura ruševnog Dvigrada, 1970-te.

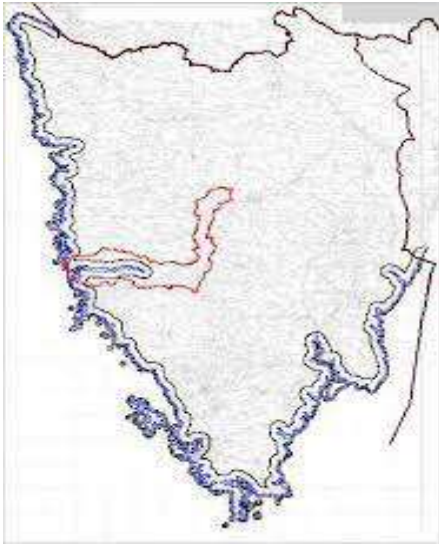
Slučaj Dvigrada, za temu našeg rada pripada skupini istarskih nemjesta, zapravo, on je pravi primjer životne krize fizičkih prostora.

4. 2. 2. Limska draga

⁷⁷ Prelog, Milan: *Prostor. Vrijeme*, 1991., str. 39.

⁷⁸ Bertoša, Slaven: Dvigrad i njegovo područje – povijesni pregled, u: *Statuta Communis Duorum Castrorum – Statut dvigradske općine: početak 15. stoljeća*, ured. Jakov Jelinčić i Nella Lonza, Pazin-Kanfanar 2007., str. 19.-31. Spomenimo još i to da se uz burnu prošlost Dvigrada vežu mnoge legende. Od toga da su utvrde nastale rivalstvom dvojice divova, braće blizanaca, međusobno i sa zmajem od Limske drage oko lijepe ribareve kćeri, do one o dječaku koji je mladu djevojku iz Dvigrada odnio na strmu stijenu Kruga sv. Anđela, a zapravo je spasio sebe i obitelj od kuge, što je djevojka zapravo bila. Legenda se nadovezuje na prve stanovnike Kanfanara. Zsigurno je ipak najpoznatija legenda o zakopanom blagu engleskog gusara Henryja Morgana. Bježeći pred engleskom potjerom skrivao se oko Linskog zaljeva, a u Dvigradu je zakopao veliko blago koje je stekao pljačkanjem Paname. Istinita ili ne, u blizini Dvigrada nalazi se naselje Mrgani, koje se navodno prije zvalo Morgani. U: Bertoša, Slaven: *Istarske priče i legende: primjer Dvigrada, Dvegrajski zbornik*, br. 2, Kanfanar, 2014., str. 115.-128.

Duga uska dolina, koju je nekoć Dvigrad svojim položajem kontrolirao, poznata je kao Limska draga, i kao nastavak Limskog zaljeva.

Sl. 10. Karta teritorija Limske Drage i Limskog zaljeva

Da je nekoć Dragom tekla rijeka može se vidjeti zračnim snimkama na kojima se u prostoru pod Dvigradom vidi njezin vijugavi tok. Vjerojatno je Limska draga bila plovna sve do 13. ili 14. stoljeća, što je pogodilo strateškoj važnosti Dvigrada. Međutim, postupno povlačenje voda i nastanak močvara bilo je uzrokom pojavi kuge i malarije koje su opustošile grad i okolna naselja. Da je to područje bilo gusto naseljeno i u srednjem vijeku, nalazimo samo sporedno u literaturi. Tako Prelog piše: „Mnogo starih crkava duž doline i na njenim obroncima, tragovi antičkih cesta i više – danas zamrlih – manjih naselja svjedoče o nekadašnjem intenzivnom životu ove male regije. Njena osebujna geografska izolacija uvjetovala je zbog stvaranja drugih središta i drugih sustava komunikacije, i njeno raseljavanje.“⁷⁹

Nažalost, nisu nam poznata imena tih manjih zamrlih srednjovjekovnih naselja. Samo je zapisano da su se na području Drage, posebice oko Dvigrada nalazile brojne crkve izgrađene već u romaničkom razdoblju. Očuvane su samo neke, dok su ostale u ruševinama ili za koje se zna samo prema pisanim izvorima i pučkoj predaji. U svakom slučaju brojnost crkava svjedoči o tome da su se nalazile pored manjih naselja ili su bile u njihovu sastavu, ili izvan naselja koja su gravitirala Dragi uokolo Dvigrada. Spomenut ćemo samo neke od njih. Sačuvana je romanička kapela sv. Ilije koja se nalazi istočno od Dvigrada, zatim na groblju u

⁷⁹ Prelog, Milan: *Prostor. Vrijeme*, 1991., str. 39.

Ladićima nalazi se romanička crkva sv. Siksta, a na sjevernoj strani Ladića nalaze se ruševine crkve sv. Justa. Ranoromanička crkva sv. Agate je između Vidulina i Kanfanara, dok se zapadno od nje nalaze ostaci romaničke crkve sv. Jakova, uz koju je prema povijesnim izvorima prolazila granica između teritorija Dvigrada i Žminja.⁸⁰ Inače ta prirodna granica i razdvojenost postala je i „antropološki i društveno-povijesni fenomen zbog tradicionalnog razlikovanja mentaliteta stanovnika sa suprotnih strana Drage.“⁸¹

4. 2. 3. Benediktinski samostan sv. Petronile

Iako samostane ne svrstavamo u naselja, oni su imali važnu društvenu i gospodarsku ulogu u srednjovjekovnom razdoblju, pa tako i u urbanom smislu. Na području Limske drage, u drugoj polovici 10. Stoljeća, počeo je djelovati red benediktinaca koji je bio pod utjecajem sv. Romualda, čuvenog po svojoj svetosti. Osim izgradnje nekoliko samostana na teritoriju Dvigrada i Svetog Lovreča, benediktinci su oživjeli taj prostor kultivirajući velike napuštene terene. Najvažniji je bio samostan sv. Petronile koji je imao i prava nad samostanom benediktinki sv. Stjepana kraj Poreča.⁸² Samostan sv. Petronile napušten je 1410. kada se iz njega iselio posljednji opat. Od ruševnog samostan vidljivi su ostaci crkve sv. Petronile u kojoj se održavala misa do početka 17. stoljeća. Kasnije su na tom mjestu Kanfanarci ukapali svoje mrtve do 1893., kada je izgrađeno današnje groblje. Ruševine samostanske crkve nalaze se uz cestu za Kanfanar. apsidama.

4. 2. 3. Gradina

Srednjovjekovno utvrđeno naselje Gradina (*tal. Calisedo i Geroldia*), na brežuljku iznad Linskog zaljeva, pored ceste koja se odvaja prema Vrsaru, razvilo se kao podgrađe iz napuštenog kaštela. Danas su tamo samo ostaci nekoć te važne istarske utvrde, oko koje se u novom vijeku razvilo naselje. Kaštel je izgrađen s kraja 11. ili početkom 12. stoljeća zbog

⁸⁰ Levak, Maurizio: Nastanak i povijesni razvoj ranosrednjovjekovnog Dvigrada, *Annales – Series historia et sociologia*, let. 17, št. 2., Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper, 2007., str. 305.-314. Preuzeto iz: <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-FAR1SM79/5bae70b5-6ee2-4bfd-828c-bcd08e585135/PDF>, preuzeto 10. rujna 2021. I natuknice iz <http://istra.lzmk.hr>, preuzeto 10. rujna 2021.

⁸¹ <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/78/limska-draga>, preuzeto 10. rujna 2021.

⁸² Teren oko njega se nekad (u prijevodu) zvao Velika straža, a dolaskom Slavena Vela varda. Samostan sv. Petronile dobio je porečki biskup 1277. od pape Aleksandra III., www.dvegrajci.hr/rusevine-sv-petronile/, preuzeto 15. rujna 2021.

nadzora plovidbe Limskim zaljevom preko kojeg je vodio put iz središnje prema zapadnoj obali Istre.

Kaštel je ime Geroldia dobio krajem 12. stoljeća kada ga je u zakup uzeo *dominus Girolodus de Pola*. Njegovi su potomci držali utvrdu i posjed do 1592., a potom ga je mletačka vlast dodijelila obitelji Capello koja je držala feud sve do kraja 18. stoljeća. Nakon toga prelazi u ruke rovinjske obitelji Califfi sve do 1848.⁸³ Da je riječ o jednom od starijih istarskih naselja, svjedoči prapovijesna gradinska urbanistička struktura iz koje niče srednjovjekovni kaštel/utvrda. Kada kaštel više nije bio u funkciji, oko njega se razvilo novovjekovno naselje.

4. 2. 3. Samostan sv. Mihovila u Kloštru nad Limom

Još jedan od samostana koji su odigrali važnu ulogu u formiranju ambijentalnih urbanih cjelina limskog kraja jest onaj sv. Mihovila Arkandela (*sv. Mihovil nad Limom, San Michele di Leme*) u današnjem Kloštru iznad Limskog zaljeva. I za njega se veže priča da ga je utemeljio sv. Romuald, a samostanski sklop razvijao se oko postojeće bizantinske crkve sv. Marije. Samostan je vrlo brzo zahvaljujući raznim donacijama, npr. najveća je bila grofice Acike (*Acziche*) za gradnju crkve sv. Mihovila, postao samostalni feud. Poznatiiji kao "fratrija sv. Mihovila nad Limom" postupno postaje središte oko kojeg niču manja naselja. Samostan je pored vjerskog i kulturnog značaja predstavljao i važnu gospodarsku cjelinu s prostranim imanjima te pripadnim im kolonima i kmetovima.

Benediktinci su u samostanu ostali do 17. stoljeća, a potom je posjed postao feudom, najprije Porečke biskupije koja vodi vlasnički spor sa stanovnicima Svetog Lovreča i benediktincima Svetog Petra u Šumi. Godine 1771. u rukama je braće Colleti, koji ga stječu zamjenom za svoje posjede pokraj Venecije. Oko samostanskog kompleksa izgradili su dvorac, no u drugoj polovici 19. cijeli je kompleks prešao u austrijsko državno vlasništvo.⁸⁴

⁸³ Naziv je kaštela nesumnjivo hrvatskog podrijetla, vjerojatno još i prije nego što je 1040. pod imenom *Castrum Calixedi* spominje kao posjed istarskog kneza Vecelina i njegove kćeri Acike, kneginje i poslije markgrofice. Regan, Krešimir - Nadilo, Branko: Istarski kašteli. Utvrđena naselja na području Poreštine. *Građevinar* 9, Zagreb, 2012., str. 774.

⁸⁴ Regan, Krešimir – Nadilo, Branko: Stare crkve istočno i sjeverno od Limskog kanala, U: Crkveno graditeljstvo, *Građevinar* 62/8. Časopis Hrvatskog saveza građevinskih inženjera, Zagreb, 2010., str. 750.-751., <http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-62-2010-08-06.pdf>, preuzeto 10. rujna 2021.

Danas je dvorac, kao i većina samostanskog kompleksa, u ruševnom stanju, a ostalo je sačuvano jedno krilo samostana s klaustrom i crkvom sv. Marije. Cijeli kompleks spada u zaštićeno kulturno dobro i čeka bolja vremena zaštite i revitalizacije.

4. 2. 4. Stari Gočan

Ostaci utvrđenog naselja nalaze se na uzvisini između Savičente i Barbana. Ime potječe od rimskog posjeda *Caltianum*, a kasnije se naziva Galzana, Golzana, Golčan i Gočan. Stari Gočan se razvio na temeljima prapovijesne gradine, a u ranome srednjem vijeku postaje utvrđeno naselje s četvrtastom kulom, crkvom i cisternom. Pretpostavlja se da je kaštel napušten nakon pohoda Sergia Castropole prema Barbanštini i Savičenti ili u srednjovjekovnim kužnim epidemijama. Groblje je vjerojatno bilo u uporabi i nakon napuštanja kaštela, no danas se na tome mjestu nalazi drugo groblje - zahrđali strojevi i automobili. Stari Gočan je teško vidljiv jer je cijelo ruševno naselje obraslo raslinjem.

Na tom lokalitetu pronađeni su brojni predmeti, što svjedoči o višestoljetnom životu. Prema izvorima vjerojatno je bio i središte Gočanske županije.⁸⁵ Tlocrtno i položajem naselje Starog Gočana nekad je s Dvigradom, Balama i Barbanom štitilo cijelo područje od prodora Slavena i Langobarda.

5. 3. Sjeverozapadna Istra

Sl. 11. Na temelju dijela starije karte shematski upis napuštenih ili nestalih kaštela i naselja

⁸⁵ Regan Krešimir - Nadilo Branko: Naselja jugoistočne središnje Istre i Labinštine. U: Crkveno graditeljstvo, *Gradjevinar*. Časopis Hrvatskog saveza građevinskih inženjera, 1, Zagreb, 2013., str. 71.-72.. http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE_65_2013_1_67-79_Kasteli.pdf, preuzeto 18. rujna 2021.

5. 3. 1. Kaštel Medelin

Na području današnje općine Vižinade nalazio se kaštel Medelin (*tal. Montelino di San Vitale*). Nije točno poznat njegov položaj, iako se većina autora slaže da je bio južno od Vižinade i jugoistočno od sela Ferenci. Nalazio se na važnom geostrateškom položaju između Motovuna i Ružara, a jednom stranom imao je pregled nad Pazinštinom.

U arhivskim vrelima Medelin se prvi put se spominje 929. u ispravi kralja Huga, zatim u 991. u sporu grofice Berte (ili Berde) s porečkim biskupom Andreom oko prava ubiranja desetine na svojem vlastelinstvu. Kaštel se potom ne spominje sve do 1194. kada se u ispravi benediktinskog samostana sv. Barbare iz Ružara govori o dva Medelina, Starom na brdu s crkvom sv. Vitala i Novom, sjevernijem, na putu prema Vižinadi. Od 1374. do 1508. bio je u vlasništvu Habsburgovaca, a nakon toga Mletačke Republike koja ga je 1523. dodijelila Gašparu Kršanskom (Krotendorferu). Godine 1530. zajedno s Vižinadom pripao je plemićkoj obitelji Grimani. Pretpostavlja se da je kaštel teško stradao u Uskočkom ratu pa je krajem 17. stoljeća potpuno napušten.

Iako se nisu sačuvali nikakvi tragovi obrambene arhitekture, prema konfiguraciji terena i usporedbom s drugima, može se pretpostaviti postojanje manjeg kaštela poligonalnog tlocrta s podgrađem.⁸⁶

5. 3. 2. Kaštel Nigrinjan

Na lokalitetu Gradina iznad doline rijeke Mirne, pored Kaštelira, nalazila se utvrda Nigrinjan ili Nigrignanum (*tal. Nigrigano ili Porto Formento*). Ime je dobila prema rijeci Mirni koja se u rimskom razdoblju zvala *Ningus* ili *Ningon*. Za vrijeme rimske vladavine utvrda je imala važan strateški položaj odakle su branili riječnu luku i naselje na Mirni, od kojega su na obroncima brda još uočljivi ostaci raznih građevina.⁸⁷ Nakon 1381. srušeni kaštel je pripao Habsburgovcima, godine 1444. obnavlja ga pazinski kapetan Konrad Lienz, a od 1508.

⁸⁶ Regan Krešimir - Nadilo Branko: Istarski kašteli. Kašteli južno od rijeke Mirne. U: Iz povijesti graditeljstva, *Grđevinar. Časopis Hrvatskog saveza građevinskih inženjera*, 8, Zagreb, 2012., str. 669., http://casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE_64_2012_08_693-703_Kasteli.pdf, preuzeto 10. rujna 2021.

⁸⁷ Na temelju pronađenog nadgrobno spomenika iz 1. stoljeća znamo da su u njoj boravili pripadnici IX. rimske legije Ispanik, zvane još i Triumfalisi prema pobjedi u pomorskoj bitci kraj Akcija 31. pr. Kr. U ranome srednjem vijeku nigrinjanska je utvrda prvo bila pod Ostrogotima i Bizantom, a zatim Franačkog Kraljevstva i Svetoga Rimskog Carstva. Godine 929. poklonjena je Porečkoj biskupiji. Nakon toga često je mijenjala vlasnike, a krajem 14. stoljeća teško je stradala od vojnika mletačkog Motovuna za rata s Genovom i Hrvatsko-Ugarskim Kraljevstvom. U: Kašteli južno od rijeke Mirne, *Grđevinar* 8/2012., str. 700. Preuzeto s http://casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE_64_2012_08_693-703_Kasteli.pdf, preuzeto 10. rujna 2021.

potpao je pod mletačku vlast. Iako nemamo puno podataka vjerojatno je i taj kaštel teško stradao u Uskočkom ratu, a nakon epidemije malarije u potpunosti je napušten. Malobrojni stanovnici povukli su se u sela iznad doline Mirne.

Sl. 12. Ruševni ostaci kaštela Nigrinjan

Ostaci kaštela Nigrinjan nalaze se na vrhu brežuljka Gradine neposredno iznad rukavca Mirne, i 4,5 km sjeverno od Kaštelira. Prema konfiguraciji terena može se zaključiti da je Nigrinjan bio duga i uska utvrda koja se sastojala od dvije jezgre: jedne na sjevernom i povišenom kraju zaravni i druge, u južnom djelu kao utvrđeno podgrađe. Danas su vidljivi tek ostaci obrambenog zida na sjevernoj strani.⁸⁸

5. 3. 3. Villa de Turre - Stari Tar

Toponim *Torre* (Tar), ime koje se spominje i u srednjovjekovnim dokumentima, govori o tome da se uokolo jedne kule formiralo naselje, odnosno više njih iz kojih nastaje današnji Tar. Iz povijesnih dokumenata proizlazi da je područje Tara, posebno prema rijeci Mirni i obali mora, bilo gusto naseljeno te da je od 10. stoljeća bilo feudom Porečke biskupije. U 13. stoljeću feud je podijeljen na Stari Tar pod biskupskom vlašću i Novi Tar pod zajedničkom vlašću biskupije i goričkih grofova.⁸⁹ Početkom 15. stoljeća biskupski je Stari Tar iz nepoznata razloga propao, ostalo je tek nekoliko praznih kuća sa župnom crkvom sv. Križa. Međutim, zadržao se naziv feuda Stari Tar, kako je zabilježeno u dokumentima porečke crkve

⁸⁸ Ibidem: str. 700.

⁸⁹ Polovica feuda Novog Tara pred kraj 14. stoljeća prešla je Habsburgovcima, stoga se i naziva Ander Duerr. U: Benčić, Gaetano: *Nastanak Tara – od kule do naselja*, Tar/Frata/Vabriga - kulturna baština, Zavičajni muzej Poreštine, Poreč, 2006., str. 325.

od 16. do 18. stoljeća. Riječ je zapravo o zemljišnim posjedima koji su pripadali porečkoj općini, dok je Novi Tar bio dio novigradske općine. Zahvaljujući plodnoj okolici i luci u Tarskom zaljevu te potkraj 16. stoljeća doseljenicima iz Dalmacije, tarsko je područje bilo poznato po izvozu ribe, ulja i vina.

O napuštenom Starom Taru gotovo se nije ni znalo do 2009., kada su započela arheološka istraživanja u blizini stancije Bleki, odnosno na polušumovitom području znanom po toponimima *Terovez/Tarovez/Cerovet*, što u lokalnom govoru znači Taro-Vez (*Torre Vecchia*).⁹⁰ Lokalitet sadrži temelje manjeg kaštela koji je bio podignut na ruševinama rimske vile nad Tarskom valom i ušćem rijeke Mirne. Riječ je o vanjskom obrambenom zidu s branič-kulom, što opasuje unutaranju utvrdu. Istočno od unutaranje utvrde ostaci su kapele, a od kaštela je najbolje očuvan najdeblji sjeverni obrambeni zid branič-kule.⁹¹

5. 3. 4. Brdo Sv. Martin

Na brdu Sv. Martina iznad Tarske vale nalazi se istoimena manja srednjovjekovna crkva. Nemamo puno podataka o tome, no pretpostavlja se da je bila sagrađena „zbog potrebe naselja koje se nalazilo u neposrednoj blizini gradine u podnožju brda, u Tarskoj vali“.⁹² I danas se na brdu pored Sv. Martina mogu naći krhotine srednjovjekovne keramike, a u močvarnom dijelu zavšetka Tarske vale naziru se ostaci temelja građevina.

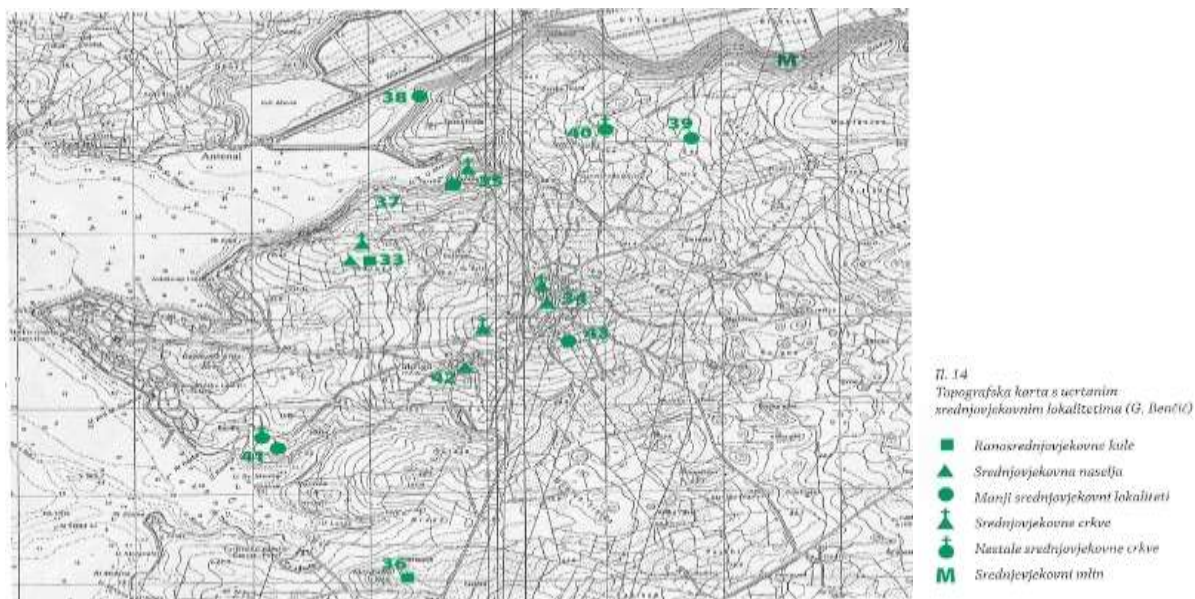
Povijesna toponomastika u dokumentima oko 14. stoljeća pokazuje da se na području Tara nalazilo nekoliko naselja koja su u kasnijim razdobljima napuštena, kao što su *Muglon* i *Manuchera*, u blizini današnje Stancije Špina te *Rostrum*, danas Punta Resta.⁹³

⁹⁰ Ibidem: str. 326.

⁹¹ Listina Otona II. iz 983. spominje *praedium (...) Turrim quae est supra piscatione None*. U: Bartul Šiljeg: Arheološko-konzervatorska istraživanja lokaliteta Stancija Blek kod Tara u 2008., *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. V, No. 1, Institut za arheologiju, Zagreb, 2009., str. 113.-115., <https://hrcak.srce.hr/50452>, preuzeto 15. rujna 2021.

⁹² Benčić, Gaetano: *Arheološki lokaliteti na području Tara, Tar/Frata/Vabriga - kulturna baština*, Zavičajni muzej Poreštine, Poreč, 2006., str. 317.

⁹³ Ibidem: str. 315.

Sl. 13. Topografska karta Tara, Frate i Vabriga s ucrtanim srednjovjekovnim lokalitetima (33. Stari Tar, 34. Novi Tar-Tar, 35. Brdo Sv. Martina – Tarska vala, 36. Moncastello, 37. Punta Resta, 38. San'Andrea del Traghetto, 39. Muglon i Manuchera, 40. Crkva sv. Stjepana, 41. Santa Marina, 42. Vabriga, 43. Frata

5. 3. 5. Dolina rijeke Mirne

Predio doline rijeke Mirne, od Porte Portona do njezina ušća između Tarskog zaljeva i Novigrada, s jedne i druge strane njezine brežuljkaste obale bilo je područje s više manjih ili većih naseobina, od prapovijesnih gradina do srednjovjekovnih kaštela, luka i manjih stanacija. Većina toga je napuštena zbog izmjena komunikacijskih plovnih putova i nastankom novih središta. Naime, u srednjem vijeku more je prodiralo u korito Mirne (u izvorima *Ningus Flumen*) do Ponte Portona. Uzvodno, plovile su veslarke kojima gaz nije prelazio metar i pol, a služile su za prijevoz keramike i amfora. Tijekom mletačke vladavine rijeka preuzima ime *Fiume Quieto* radi svojeg mirnog toka, uređuje se riječno korito kako bi se mogla prevoziti drva iz Motovunske šume. Ta sječa šume uz Mirnu ujedno je dovela do degradacije zemljišta.⁹⁴

⁹⁴ Rijeka Mirna bila je u starom vijeku plovna vjerojatno do Buzeta. O njezinoj plovnosti postoji i legenda o Argonautima koji su oko 1200. pr. Kr. oteli runo na crnomorskim obalama Male Azije te doplovili da Mirne i nastanili se na okolnim obroncima. U antici Mirna je bila plovna sve do mjesta na kojem presijeca drevnu cestu, via Flavia, do mosta Ponte Portona. Tada su i manja riječna plovila mogla doći do kaštela Pietrapelosa i do buzetske utvrde. U srednjem je vijeku zbog nanosa sedimenata plovnost Mirnom smanjena, pa su veći brodovi mogli ploviti do luke Baštije. Glavna faza degradacije zemljišta dogodila se između 12. i 19. stoljeća kada su se istarske šume koristile za potrebe brodogradnje u Veneciji. Venecijanska vlast kolonizirala je ovo područje Slavenima kako bi se obnovila poljoprivredna proizvodnja. Arheološki zapisi dokumentiraju da je do 1857. na lokaciji luke Baštija dno doline poraslo za oko 4,6 m. Zapunom sedimenata riječno dno se izdignulo, kanali su se prestali održavati i zamočvarena dolina postala je pogodna za širenje malarije. Tijekom austrougarske vladavine bilo je nekoliko pokušaja reguliranja rijeke umjetnim rezanjem meandara i započet je veliki projekt melioracije.

Sl. 14. Topografska karta područja rijeke i doline Mirne, 1903.

5. 3. 6. Kaštel Svetog Jurja na Mirni

Ruševine srednjovjekovnog kaštela Svetog Jurja na Mirni (*S. Giorgio in Laimis*), zvanog još i Svetih četrdeset (*Santi Quaranta*), nalaze se nedaleko od sela Serbani pored Nove Vasi, na grebenu koji dominira dolinom i ušćem rijeke. Bez obzira na to što se nalazio na izuzetnom strateškom položaju, što se u nekoliko navrata započelo s arheološkim istraživanjima, kao i to da su njegovi ostaci i danas vidljivi i dominiraju nad brežuljcima desne strane doline rijeke Mirne, o njemu se zapravo i najmanje zna.

Pretpostavlja se da je nastao na mjestu prapovijesne gradine, a u doba Rimskog Carstva i tijekom ranoga srednjeg vijeka kao utvrda branio je važnu luku Pišine (danas Soline) na Mirni, preko koje su okolni stanovnici izvozili svoja dobra nizvodno prema moru kod Novigrada, ali su i uvozili sve ostale potrepštine.⁹⁵ U pisanim dokumentima kaštel se javlja 992. kada je na skupštini koju je sazvao grof Varianto, prisustvovao i stanoviti *Alderus de Castro S. Giorgii*. Godine 1230. spominje se kao feud *Widottumet Fabianum fratres de S. Georgi*, braće koja su podržavala i nedaleki samostan San Martino di Tripoli, danas neistražen i u ruševnim temeljima. Nadalje, od 1260. u rukama je akvilejskog patrijarha Gregoria da

Tek 1930., za vrijeme Kraljevine Italije, izvršena je bonifikacija doline i isušena je močvara. Time je iskorištena malarija i omogućeno ponovno obrađivanje veliki plodnih površina ispresijecanih rukavcima i jarcima na području donjeg dijela rijeke Mirne. No, tek 1960-ih završen je proces melioracije, a razvitkom cestovnog prometa riječni promet prestaje. U: Katanec, Irena: *Promjene okoliša zapisane u jezgri iz deltne ravnice rijeke Mirne* (diplomski rad), Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno – matematički fakultet geološki odsjek, Zagreb, 2017., str. 13.-14., <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:217:949922>, preuzeto 16. rujna 2021.

⁹⁵ Pretpostavlja se da je luka, koja se od utvrde nalazila u podnožju brijega, za vrijeme bizanta nazvana Svetih četrdeset (mučenika), toponima koji se održao i do danas jer je cijeli lokalitet poznatiji kao Santi Quaranta. Više o kaštelu Svetog Jurja nalaziom u: Benčić, Gaetano: *Servazioni sul castello di San Giorgio al Quietto e sul porto dei Santi Quaranta, Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, Vol. XL, No. 1, Rovinj-Rovigno, 2010., str. 549-573., <https://hrcak.srce.hr/241900>, preuzeto 15. rujna 2021.

Montelunga koji ga proširuje i dodatno utvrđuje kako bi nadzirao sve svoje istarske posjede.⁹⁶ U dva navrata Sveti Juraj bio je razrušen: 1291. razorila ga je Venecija, a 1354. srušio ga je Đenovljanin Paganino Doria. U drugoj polovici 14. stoljeća kaštel gubi svoj strateški značaj, njegove zidine postale su neprikladne za obranu, a širenjem malarije stanovništvo se počelo iseljavati. Gotovo kao prazan kaštel, osim glavne crkve koja je bila u funkciji, prelazio je od vlasnika do vlasnika. Akvilejski patrijarh daje ga Albertu Brattiju iz Kopra, a Venecija ga nakon 1429. prodaje Grožnjanu. Nakon epidemije kuge 1476., stanovništvo se povlači u manje mjesto San Zorzi, smješteno između komuna Buje, Novigrad i rijeke Mirne. S obzirom na to da nam je mjesto *San Zorzi* nepoznato, vjerojatno se radi o Novoj Vasi (*Villanova*), novom naselju koje nastaje od stanovnika kaštela. Potom je 1545. kaštel i feud kupio Alessandro Soranzo za 1627 dukata, uz obvezu plaćanja četrdesetinu prinosa za uzdržavanje crkava sv. Jurja i sv. Mihovila.⁹⁷ Posjed je na kraju prešao obitelji Bartolomea i Bertuccia Manzinija iz Buja, kojoj je pripadao sve do polovine 19. stoljeća.⁹⁸

Kaštel Svetog Jurja imao je tlocrt razvučenog četverokuta trapezoidnog oblika i prostirao se na površini većoj od jednog hektara. Bio je opasan zidinama s okruglim ugaonim kulama. Prateći konfiguraciju terena gornji dio trapeznog oblika bio je širi, a donji uži, od kojeg se prema rijeci Mirni protezao ozidani put.

Sl. 15. Tlocrt kaštela Svetog Jurja

⁹⁶ Ibidem, str. 550.

⁹⁷ Biskup Tomasini navodi da crkva sv. Jurja leži među ruševinama stare Emone, misleći na stari Novigrad koji se se u starijoj historiografiji često navodio kao Emonia, Aemonia. U: Tommasini, Giacomo Filipo: *Zgodovinski komentariji o Istri*, Založba Kres, Ljubljana, 1993., str. 157.

⁹⁸ Cigui, Rino: *Verteneglio e il suo territorio in epoca veneziana/Brtonigla i okolica u mletačko doba*, Brtonigla-Verteneglio, 2013., str. 116.-118., [Verteneglio_in_epoca_Veneziana.pdf](#), preuzeto 10. rujna 2021.

Budući da je kaštel ležao iznad prirodno zaštićene luke Pišine, cijeli dio strme riječne obale od kaštela do luke bio je zaštićen dugim obrambenim zidom koji je potpuno zatvarao pristup s kopnene strane. Luka je kaštelu Svetog Jurja davala poseban značaj. Bila je na ishodištu važnih putova koji su vodili u unutrašnjost Istre. Stoga su se na kulama kaštela palile baklje koje su davale pravac plovidbi, a pri istovaru i utovaru robe luka se zatvarala lancima. Do sredine 1906. luka je još bila u funkciji, no nakon toga cijela je delta zatrpana muljem pa se započelo s regulacijom i melioracijom ušća rijeke Mirne.

Od nekadašnjeg važnog kaštela očuvani su ostaci obrambenog zida i ugaona kula na sjevernoj strani, a unutar cijelog kompleksa, bez obzira na gomile kamenja koje je nabacano, naziru se temelji različitih građevina. Unutar zidina, nedaleko od ulaznog prostora u kaštel, dijelom je sačuvana i crkvice sv. Jurja, vjerojatno izgrađena u 11. stoljeću. Sadašnji pravokutni oblik s upisanom apsidom dobila je u 17. stoljeću i dugo je bila župna crkva. U njoj se bogoslužje održavalo sve do 1820. Danas je vidljivo samo pročelje, sjeverni vanjski zid i temelji apside.⁹⁹

Sl. 16. Pogled s rijeke Mirne prema području Svetog Jurja

⁹⁹ Biskup Tomasini u svojem horografskom djelu spominje crkvu svetog Jurja, opisujući je kao “novu crkvu, bez ijedne stare stvari, osim vrleti i zakopanih zidova s ograđenim zemljištem prema moru”, što moguće i ne odgovara pravom stanju ako je poznato da je u vrijeme Valierove vizitacije 1580. spomenuta kao već ruševna *ex vetustate*. Novigradski biskup Eusebio Caimo 1622. naredio je da se izvana ožbuka i oboji te da se na vrh postavi visoki križ, na način da postane orijentacijska točka pomorcima. U: Regan, Krešimir – Nadilo, Branko: Istarski kašteli. Ostaci kaštela na području Bujštine, U: Iz povijesti graditeljstva, *Građevinar. Časopis Hrvatskog saveza građevinskih inženjera*, 1, Zagreb, 2012., str. 68.-69., <http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/2012-01-prilog-3-iz-povijesti-graditeljstva.pdf>, preuzeto 10. rujna 2021.

Sl. 17. Današnje stanje crkve sv. Jurja, Sveti Juraj

5. 3. 6. Baštija

Kao i samostanski kompleksi tako niti srednjovjekovne luke ne ulaze u korpus istarskih urbanih aglomeracija. Međutim, zasigurno su i luke imale različite građevine, kao i prateća manja naselja za obitavanje lučkih radnika. Stoga je vrijedno pažnje spomenuti neke od njih koje su imale važne uloge u srednjovjekovnom razdoblju, dok danas gotovo da i nema traga njihova postojanja.

Jedna od najvažnijih luka u dolini rijeke Mirne bila je Baštija (*Palaria Bastia*), smještena deset kilometara uzvodno od ušća. Luka je bila od posebne važnosti kao utovarno mjesto hrastovih drva za Arsenal i za ogrjev, ali i za Grožnjan i okolna mjesta jer je omogućavala trgovinu svim proizvodima. Baštija je bila u upotrebi do 1698.¹⁰⁰

O naseljenosti luke govori nam podatak kod Tomasinija koji navodi da je Baštija i naselje. U naselju je „palača Venecijanske Republike u kojoj živi upravitelj ovog kraja“, kao i to da se nedaleko od luke nalazilo „selo ljubavi“, ispod grožnjanskog dijela prema Mirni zvanog „in Carse“, u kojem je početkom 17. stoljeća živjelo „četrdeset duša“, no već u njegovo vrijeme ono je bilo napušteno.¹⁰¹

Danas od luke, ili naselja, nema vidljivih tragova. Prema nekim izvorima luka je naziv Bastija/Baštija (*Bastia*) dobila po obrambenoj kuli (*bastia*) koju su podignuli Mlečani, a nedaleko od luke nalazio se Gradole, izvor pitke vode kojim su se koristila okolna naselja.

¹⁰⁰ <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/2018/bastija>, preuzeto 15. rujna 2021.

¹⁰¹ Tommasini, Giacomo Filippo: *Zgodovinski komentariji o Istri*, 1993., str. 159.

Jedino što je od luke sačuvano je manja crkva Majke Božje iz Baštije. Nalazi se na desnoj obali Mirne, nizvodno od Ponte Portona. U srednjovjekovnom razdoblju crkva je bila važno religijsko okupljalište, ne samo za lokalno stanovništvo nego i za mornare. Godine 1999. u potpunosti je restaurirana i uzdignuta kako bi se spriječilo plavljenje, a jednom godišnje u njoj se vrši misno slavlje u čast Gospe od Baštije.¹⁰²

5. 3. 7. Antenal

Od ostalih luka uz rijeku Mirnu u starim dokumentima spominju se još: *il porto di Santi Quaranta, il porto Formento ai piedi di Nigrignano, il porto Porton*, a jedna od najstarijih je Antenal, na samom ušću Mirne.¹⁰³ U srednjem vijeku znana kao *Porto Quiet*, luka je bila jedno od najvećih pristaništa na sjevernom Jadranu. Po zapisima biskupa Tomasinija u luci je znalo biti po 40 do 50 brodova različitih zastava.¹⁰⁴ O prometnosti luke svjedoči i podatak da je već oko 1400. otvorena prva gostionica, koja je u kontinuitetu radila, dakako pod raznim državama i vlasnicima, gotovo do kraja 20. stoljeća. Isto tako o važnosti luke govori podatak da je u Antenalu 1483. poduzetnik Sebastiano Erizzo izgradio ciglanu, koja je proizvodila kanalice, ciglu i srodni građevinski materijal ne samo za potrebe Istre, već i mnogo šire. Ciglana je radila sve do 80-ih godina 20. stoljeća. Antenal je jedina od svih luka na Mirni koja je i danas aktivna.

Spomenuli smo već da je manja luka bila i podno kaštela Svetog Jurja, čiji se kameni blokovi naziru i danas. Pretpostavlja se da je luka ujedno bila i naplatna stanica za plovidbu rijekom. Uzvodno od luke Pešine, ispod sela Lozari bila je još jedna manja luka, Nengon. Zbog nanosa riječnog mulja obje su luke u 19. stoljeću nestale.¹⁰⁵

5. 3. 8. Područje Novigrada

S obzirom na to da je ušće Mirne, kao i velik dio ribnjaka, i u mletačkom razdoblju spadao pod biskupiju sa središtem u Novigradu, spomenut ćemo da za to područje nemamo podataka

¹⁰² <https://www.glasistre.hr/kultura/groznjan-priprema-publikaciju-o-nekadasnjoj-luci-bastija-pocinje-istrazivanje-povijesne-anticke-luke-na-rijeci-mirni-715693>, preuzeto 15. rujna 2021.

¹⁰³ O lukama rijeke Mirne nalazimo podatke u tekstu Zlatana Varelije: <https://nasiljudi-gentenostra.hr/vijest/luke-na-rijeci-mirni-peti-dio/2423>, preuzeto 10. rujna 2021.

¹⁰⁴ Tommasini, Giacomo Filippo: *Zgodovinski komentariji o Istri*, 1993., str. 116.

¹⁰⁵ <https://nasiljudi-gentenostra.hr/vijest/luke-na-rijeci-mirni-peti-dio/2423>, preuzeto 15. rujna 2021.

o nestalim ili napuštenim naseljima. Više-manje veća i manja naselja novigradskog teritorija zadržala su se do današnjih dana. Jedini oskudni podatak o napuštenim ili razrušenim naseljima nalazimo kod biskupa Tomasinija koji spominje „zaselak“ Maredu (danas područje autokampa Amines) koje je bilo naseljeno kolonima i pastirima te da se pored Novigrada, na obali sv. Antona i sv. Lucije, nalazilo naselje s oko 1400 duša (danas hotel Nautika), ali ih je s vremenom uništio nezdravi zrak.¹⁰⁶

5. 3. 9. Kastion

Ruševine kaštela Kastiona (*Castrum Lionis ili Castrum Castiloni*), nažalost do danas neistražene, nalaze se pored mjesta Krasica, nedaleko od Buja kada se spuštamo prema rijeci Mirni. Zna se da su na okolnim brežuljcima bile prapovijesne gradine, a iz jedne se u srednjem vijeku razvio Kastion. Utvrdu je 1320. sagradio Biaquin III. Momjanski. Sredinom 14. stoljeća srušio ju je akvilejski patrijarh, uz pomoć grofova Goričkih i vojničke posade Pietrapelose. Kaštel nikada više nije obnovljen, prenosi se predaja da je to bilo zabranjeno kasnijim vlasnicima feuda. U utvrdu je bilo nekoliko građevina s crkvom sv. Marije od Gradine koja je bila u funkciji do kraja 18. stoljeća.¹⁰⁷

5. 3. 9. Ružar

Iznad uske doline Krvar, lijevog pritoka Mirne, oko 1,5 km sjeveroistočno od Vižinade nalaze se ruševine kaštela Ružara (*talij. Rosario, ili Rosariol*), a lokalitet je poznat i pod imenom Vižinal ili Stara Vižinada (*tal. Vizinal ili Visinada Vecchia*). Ružar se nekoć nalazio na dobrom strateškom položaju između Vižinade i Motovuna. Razvio se iz gradinskog naselja, dok je za vrijeme rimske vlasti dijelom napušten zbog seljenja stanovnika u nova naselja bliže Mirni i pokraj antičkih komunikacija. U srednjem se vijeku, zbog dobrog položaja, razvio u utvrđeno naselje koje ime dobiva po crkvi Gospe od Ružarija.

¹⁰⁶ Tommasini, Giacomo Filipo: *Zgodovinski komentariji o Istri*, 1993., str. 116. – 117.

¹⁰⁷ Regan, Krešimir – Nadilo, Branko: Istarski kašteli. Ostaci kaštela na području Bujštine, U: Iz povijesti graditeljstva, *Građevinar. Časopis Hrvatskog saveza građevinskih inženjera*, 1, Zagreb, 2012., str. 67.-68., <http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/2012-01-prilog-3-iz-povijesti-graditeljstva.pdf>, preuzeto 10. rujna 2021.

U pisanim se izvorima prvi put spominje 991., zatim 1063. kada je u vlasništvu istarskog markgrofa Ulrika. Njegovi nasljednici početkom 11. stoljeća u Ružaru osnivaju i benediktinski samostan. Godine 1285. stanovništvo i redovnike desetkovala je kuga, a sam samostan ubrzo je ukinut. Daljni razvoj prekinuo je rat između Mletačke Republike i Habsburgovaca. Godine 1402. Ružar je zauzela i srušila mletačka vojska, potom su ga u protunapadu zauzele i obnovile habsburške snage. Godine 1412. ponovno su ga osvojili i porušili Mlečani. Ubrzo nakon toga Ružar i okolicu zahvatila je epidemija malarije pa se preživjelo stanovništvo iselilo u sigurniju i zdraviju Vižinadu.

U kasnijem propadanju Ružara, koji se počeo nazivati i Stara Vižinada, propadala je i crkva čiji se zarasli ostaci nalaze nedaleko od ruševnog kaštela. Na temelju ostataka zidina i konfiguracije terena može se uočiti da je Ružar imao ovalni tlocrt izdužen u pravcu istok-zapad. Okosnicu je činila glavna ulica na koju su se spajale bočne.¹⁰⁸

5. 3. 10. Kaštel

Bez obzira na to što je to danas ime naselja koje se nalazi na vrhu brežuljka iznad rijeke Dragonje, uza samu granicu Hrvatske i Slovenije, Kaštel/Castelvenere razvio se iz srušenog srednjovjekovnog kaštela sagrađenog na mjestu prapovijesne gradine. U starijim se dokumentima spominje kao *Castrum Veneris*, moguće da je na tom mjestu u antici bio hram božice Venere, a u ranom se srednjem vijeku nazivao i *Porto Venere*, što upućuje na to da je Dragonja bila plovna ili da je dotle dopiralo more. Kao kaštel prvi put se spominje 1064. kada ga piranski plemić Artuik prodaje istarskome markgrofu Urlichu II. od Weimar-Orlamünda. Nakon nekoliko desetljeća zajedno s ostalim posjedima markgrof ga poklanja akvilejskom patrijarhatu. Unutar zidina postupno se razvilo manje trgovačko i obrtničko naselje. Godine 1268. opljačkala ga je koparska vojska, a kaštel su potom osvojili i spalili Mlečani koji ga, unatoč dominantnom strateškom položaju, nisu obnovili. Neposredno uz ruševnu utvrdu razvilo se podgrađe Kaštel koje je u vrijeme mletačke vladavine bilo u vlasništvu koparske obitelji Furegoni.

¹⁰⁸ Regan, Krešimir - Nadilo, Branko: *Istarski kašteli. Kašteli južno od rijeke Mirne*. U: *Iz povijesti graditeljstva*, Zagreb, 2012., str. 697., http://casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE_64_2012_08_693-703_Kasteli.pdf, preuzeto 10. rujna 2021.

Temelji utvrđenoga kaštela nalaze se na vrhu brežuljka iznad istoimenog naselja. Za razliku od drugih istarskih utvrđenih naselja, koja najčešće prate kružni oblik brda na kojem se nalaze, ovaj ima gotovo kvadratni tlocrt, što upućuje na planski podignuto naselje.¹⁰⁹

5. 3. 11. Kaštel Rota

Najdugovječnji istarski kaštel nalazi se u Momjanu, na stijeni usjeka potoka Poganja (*Argilla*) nad dolinom rijeke Dragonje. Pored toga što je bio naseljen gotovo 700 godina, momjanski kaštel ujedno je jedan od najimpresivnijih primjera srednjovjekovnog (obrambenog) graditeljstva u Istri. Naime, stijena na kojoj je utvrda izgrađena sa svih je strana okružena strmim i dubokim liticama, što je u srednjovjekovnom razdoblju jamčilo, osim dobrog nadzora prometa, i dobru obranu i sigurnost njezinih stanovnika. Utvrda je napuštena u trećem desetljeću 19. stoljeća, te bez obzira na to što je bila u ruševnom stanju, dominirala je okolicom i bila je dobro posjećena. Upravo stoga se od 2016. provode sustavna arheološka istraživanja, sanacije i rekonstrukcije kako bi taj zapušteni kulturni spomenik za koju godinu bio u potpunosti obnovljen i revitaliziran.

Kaštel je dobio ime po obitelji Rota, koja je 1548. od obitelji Raunach kupila momjansku utvrdu s posjedima. Rote su potjecale od stare i ugledne bergamske plemenitaške obitelji koja se seli na teritorij Serenissime, odnosno u Istru. Uz kupljeni momjanski posjed, 1552. od koparske obitelji Bratti kupuju i posjed Sipar kraj Umaga.¹¹⁰

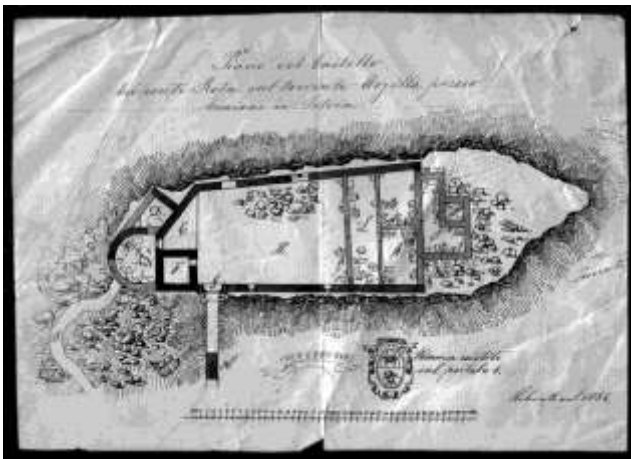
Međutim, povijest kaštela i Momjana je starija. Kao selo, Momjan se prvi put spominje 1035. i pripadao je samostanu sv. Mihaela kod Vižinade. Od 1102. prelazi u vlasništvo akvilejskog patrijarha, a gradnja utvrde (ili branič-kule) počinje u prvoj polovici 13. stoljeća kada ju akvilejski patrijarh, zajedno s posjedima, ustupa Devinskim grofovima. U sljedećim desetljećima njime upravljaju namjesnici Pietrapelose i Goričkih grofova. U pisanim izvorima Momjan se od 1307. spominje kao kaštel (*castrum*), da bi samu utvrdu sredinom 14. stoljeća dijelom srušili Mlečani, koju kasnije obnavljaju Habsburgovci.¹¹¹

¹⁰⁹Regan, Krešimir – Nadilo, Branko: Istarski kašteli. Ostaci kaštela na području Bujštine U: Iz povijesti graditeljstva, *Grđevinar* 1, Zagreb, 2012., str. 66., <http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/2012-01-prilog-3-iz-povijesti-graditeljstva.pdf>, preuzeto 10. rujna 2021.

¹¹⁰Ibidem: str. 66.-67.

¹¹¹Visintin, Denis: Descrizione di Momiano e suo territorio , *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 25., Državni arhiv Pazin, Pazin, 2018., str. 103.-133., <https://doi.org/10.31726/via.25.5>, preuzeto 15. rujna 2021. I u: Bertoša, Slaven: Momjan u mletačko doba: odabrane teme od XIV. do XVIII. stoljeća, *Acta Bullearum III: Momjan i*

Dolaskom obitelji Rota u Momjan na utvrdi se rade građevinske pregradnje. Unutar obodnih zidina podižu novi palas na mjestu starijega. Palas, koji je zauzima cijelu širinu dvorišta, imao je pravokutnu formu te četiri kata i potkrovlje s četverostrešnim krovom. Na zapadnoj je strani, u samom središtu, postojao luminarij. Drugi i treći kat bile su rezidencijalne prostorije. Obodni zidovi imali su ulazni portal i sustav podiznog mosta kojim se pristupalo utvrdi preko dubokog klanca. Zbog provalije oko kaštela, on nikada nije bio osvojen, ali je razvojem vatrenog oružja, kao i širenjem Momjana, izgubio na svom obrambenom značaju i pretvoren je u stražarnicu.

Sl. 18. Giulio De Franceschi: Crtež tlocrta kaštela Rota, 1884.

Istra: lokalna zajednica i regija sjevernog Jadrana (povijest, umjetnost, pravo, antropologija) / Momiano e l'Istria: una comunità e una regione dell'alto Adriatico (storia, arte, diritto, antropologia), Zbornik međunarodnog znanstvenog skupa/Atti del convegno scientifico internazionale di studi, Momjan / Momiano, 14-16. VI. 2013., Buje-Buie 2017., str. 57.-70.

Sl. 19. Današnje stanje kaštela Rota

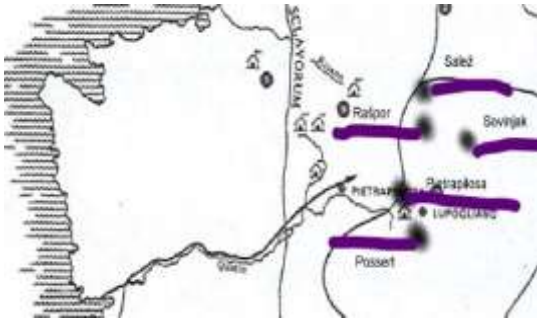
5. 3. 12. Barčenegla (Kostanjica)

Sama Kostanjica (tal. *Castagna*) ponekad i Kostajnica, utvrđeno srednjovjekovno naselje, smješteno između Grožnjana i Završja, iznad Porte Portona, ne pripada skupini srušenih ili nestalih naseobina. Međutim, za naš rad zanimljiv je podatak da je zajedno sa Završjem 1521. službeno postala mletačkim vlasništvom, ali i s Barčeneglom, naseljem koje više ne postoji, a niti imamo podataka o njemu.

Kako je Kostanjica branila pristup Završju s južne strane iz doline rijeke Mirne, za mletačke je vladavine bila utvrđena obrambenim zidovima, a vjerojatno su se pored nalazila i manja naselja. Za vrijeme epidemije kuge 1630. stradali su gotovo svi stanovnici. Zato su Mlečani, da bi osigurali dovoljan broj branitelja, u Kostanjicu naselili stanovnike iz dalmatinskog zaleđa. Vjerojatno je u tom razoblju napušteno i naselje Barčenegla.¹¹²

¹¹² Regan, Krešimir - Nadilo, Branko: Istarski kašteli. Utvrđena naselja središnje i sjeverne Istre. U: Iz povijesti graditeljstva, *Gradevinar. Časopis Hrvatskog saveza građevinskih inženjera*, 2, Zagreb, 2012., str. 160., <http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/2012-01-prilog-3-iz-povijesti-graditeljstva.pdf>, preuzeto 10. rujna 2021.

6. 4. Sjeveroistočna Istra

Sl. 20. Na temelju dijela starije karte shematski upis napuštenih ili nestalih kaštela i naselja

Povijesno-geografska regija uz gornji tok Mirne između središnjega dijela Istre, slovenske granice i Ćićarije, poznatija kao Bužeština, koja se i danas dijeli na nekoliko mikro regija nazvanih prema srednjovjekovnim kaštelima, u posljednjih je dvadesetak godina postala interesom stručne javnosti upravo po pokušajima revitalizacije ruševnih kaštela.

Zbog svojega geostrateškog položaja taj je teritorij oduvijek bio *limes*, granično područje pa je velik broj kaštela, naselja i crkava više puta obnavljan ili u potpunosti srušen. Pored toga to područje predstavlja i prijelaz iz mediteranske u kontinentalnu klimu, kao i postojanje različitih etničkih skupina. Stoga se i razlikuje od drugih istarskih teritorija po načinu gradnje, odošno po umjetničkim stilovima koji su bili pod utjecajem iz sjeverne Italije, južne Njemačke, donje Austrije i Slovenije. U mletačkom razdoblju sjeveroistočna Istra bila je utvrđeno granično područje, zbog Rašporskog kapetanata nazvano i *clavis totius Histriae*, ključem cijele Istre.¹¹³

6. 4. 1. Kaštel Rašpor

Na prostoru jugoistočne Ćićarije, pored Buzeta, nalazila se utvrda u blizini istoimenog naselja, Rašpor (tal. *Raspo*). Bila je najvažnijom mletačkom graničnom utvrdom sjeveroistočne Istre.

¹¹³ Ujedno to je područje bilo jednom od rijetkih prijelaza koji središnju Istru povezuju s predalpskim zaleđem i negdašnjom Kranjskom. Regan, Krešimir – Nadilo, Branko: Istarski kašteli. Utrve Ćićarije, Kastavštine, i Istarske Liburnije U: Iz povijesti graditeljstva, *Građevinar. Časopis Hrvatskog saveza građevinskih inženjera*, 4, Zagreb, 2012., str. 334., <http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-64201204RUBRIKE3Kasteli.pdf>, preuzeto 10. rujna 2021.

I Rašpor je izgrađen na ostacima prapovijesne gradine, stoga se i brdo na kojem se nalazio zove Gradina. Već u doba Rimljana Rašpor je bio utvrda na formiranom limesu, u 6. stoljeću dijelom je obnovljen za potrebe bizantske vojne posade, a u 9. stoljeću osvojili su ga Franci. Tom je prilikom srušen, no ubrzo se ponovno gradi novo utvrđeno selo s kaštelom. Od 13. stoljeća u dokumentima se spominje kao *Raspurch, Rastpurch, Ratspurch, Rasburg* i bio je u vlasništvu akvilejskog patrijarhata, goričkih grofova i Ivana Frankopana. Godine 1394. Rašpor je zauzela Mletačka Republika. S obzirom na to što je kaštel bio na granici mletačkog i habsburškoga posjeda u Istri, od 1421. postao je sjedištem istoimenoga kapetanata (*Capitanato di Raspo*) te je u nekoliko navrata dodatno fortifikacijski utvrđen. Tijekom rata Cambraiske lige rašporski je kaštel 1511. bio zauzet i opljačkan pa je sjedište mletačkog pazezatika premješteno u Buzet. I sam Buzet, kojem su Mlečani samo ojačali zidine nakon što su Osmanlije u tri navrata (1472., 1475. i 1495.) poharale gradsku okolicu, premještajem pazezatika postaje gradilište opsežnih i skupih radova.¹¹⁴

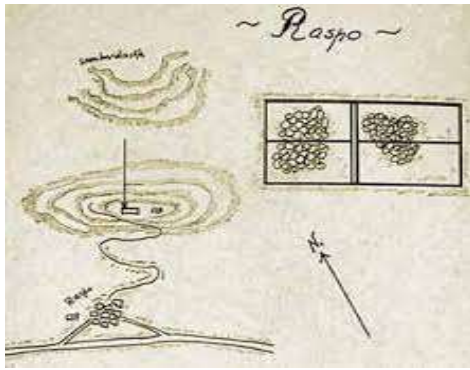
Izgubivši svoju stratešku važnost kaštel Rašpor zauzeli su i do temelja srušili Kristofor (Krst) Frankopan i Nikola Rauber. Usprkos tome, rašporskim se feudom upravljalo sve do propasti Mletačke Republike.¹¹⁵

Na temelju jednog tlocrta iz šezdesetih godina prošlog stoljeća vidi se da je Rašpor bio manja pravokutna utvrda, odijeljena unutarnjim zidom na dvorište s cisternom i veliki palas koji je pregradnim zidom bio podijeljen na dvije jednake polovice.¹¹⁶

¹¹⁴ Ibidem: str. 335.

¹¹⁵ Rašporskomu feudu u početku su pripadala sela Račja Vas, Trstenik, Slum, Brest, Kropinjak, Podgorje, Dane, Brgudac, Lanišće, Klenovščak, Prapoće, Podgaće, Jelovice, Novaki, Vodice, Vele i Male Mune i Žejane. Poslije su Jelovice, Novaki, Vodice, Vele i Male Mune, te Žejane došle u posjed Austrije. U natuknici Rašpor Slavena Bertoše, <https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/3647/raspor>, preuzeto 16. rujna 2021.

¹¹⁶ Regan, Krešimir – Nadilo, Branko: Utvrde Čićarije, Kastavštine i istarske Liburnije, *Građevinar* 4/2012., str. 334., <http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-64201204RUBRIKE3Kasteli.pdf>, preuzeto 10. rujna 2021.

21. Crtež tlocrta Rašpor

Iako se o Rašporu puno pisalo, prije svega u povijesnim izvorima, na ruševnom lokalitetu nisu vršena arheološka iskapanja sve do 2021. Više ulomaka keramičkog posuđa, metalni nalazi, kao i pronađeni temelji srednjovjekovnog kaštela, čiji ruševni zidovi imaju visinu od 1 do 3 metra govore o tome „da je Rašpor bio bogat i da se živjelo lagodno. To prije svega ukazuje, između ostalog i majolika keramika koja je uvezena iz Španjolske, kao i ostaci staklenih posuda proizvedenih u Muranu, a koji su imali pozlatu.“¹¹⁷

6. 4. 2. Pietrapilosa

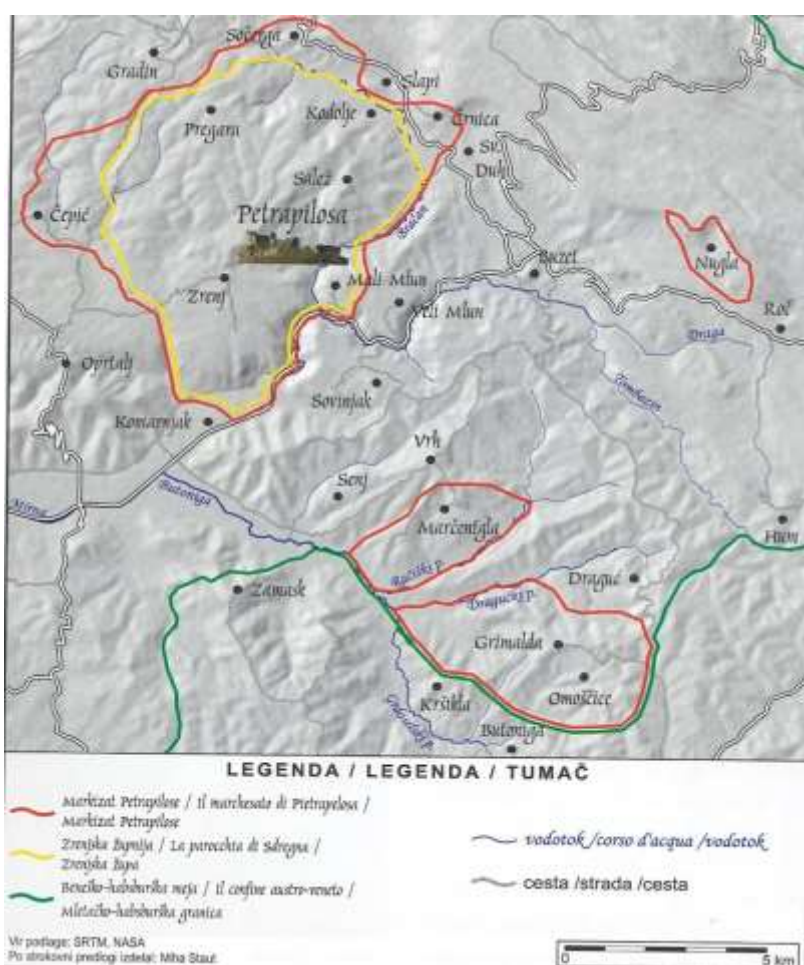
Jedan od najtemeljitiše istraženih, obnovljenih i revitaliziranih kaštela iz razdoblja mletačke Istre je Petrapilosa (tal. *Pietrapelosa*). U Istarskom razvodu nazvan Kostel, u lokalnoj zajednici samo Kaštel ili kaštel Pierapelosa, nije nikada, poput momjanskog, bio razoren. I jedan i drugi zahvaljujući svojim iznimno dobrim položajem bilježe dugovjekovno trajanje.

Kaštel se nalazi između Buzeta i Zrenja, na uzvisini vapnenačke klisure nad dolinom rječice Bračane, desnoga pritoga Mirne, gdje i danas suvereno dominira tim gotovo nenastanjenim područjem te je omiljeno mjesto obilaska ne samo gostiju nego i lokalnog stanovništva.

I ova utvrda razvila se na mjestu prapovijesne gradine, a prvi put se spominje 965., kada je patrijarh Rodoald poklanja Porečkoj biskupiji. U 11. i 12. stoljeću spominje se kao *Ruvin*, *Rauenstein* ili *Petra Pilosa*. Iz arhivskih izvora saznajemo da je Vikard II. godine 1285. Petrapilosu predao akvilejskom patrijarhu kao odštetu za kaštel u Saležu. Do polovice 15. stoljeća bio je feudom akvilejskih patrijarha, kojima su pripadala i okolna sela. Nakon toga

¹¹⁷ <https://www.glasistre.hr/istra/arheolosko-istrazivanje-na-gradini-raspor-nema-prapovijesnog-naselja-ali-su-iskopani-nalazi-iz-srednjeg-vijeka-712224>, preuzeto 17. rujna 2021.

feud su zauzeli Mlečani i 1440., zajedno s utvrdom, dodjeljuju ga Nikoli Gravisiju.¹¹⁸ Gravisijevi nasljednici podijelili su kostelski posjed na četiri dijela osnovavši brojne bratovštine, crkve i škole. Feudalni posjed, koji su Gravisi zadržali sve do 1869., bio je ovisan o radu (slavenskog) seljaka, što potvrđuju njihova godišnja davanja, a uz poljodjelske radove okolina je bila bogata i mlinovima. U mletačkom je razdoblju feud/markizat Pietrapilosa bio najveći te vrste i Istri i obuhvaćao je sela Čepić, Zrenj, Marčeneglu, Črnicu, Grimaldu, Mali Mlun, Nuglu, Omošćice, Kodolje, Pregaru, Salež i slovensku Sočergu.¹¹⁹ Pored toga, kako navodi Darko Darovec, Pietrapilosa je bio pravi primjer raznovrsnosti srednjovjekovnog crkvenog i političkog uređenja, posebice u mletačko doba.¹²⁰

Sl. 22. Zemljevid feuda Pietrapilosa

¹¹⁸ Budući da je Nicolò Gravisi (1396.-1469.) otkrio urotu protiv Mlečana, nagrađuju ga povoljnom prodajom posjeda zbog njegove odanosti Serenissimi. U: Darovec, Darko: *Pietrapilosa*, Založba Annales, Koper, 2007., str. 125.-127.

¹¹⁹ Ibidem: str. 137.

¹²⁰ Ibidem: str. 151.

Za vrijeme Uskočkog rata sama utvrda nije stradala, ali ju je dvadesetih godina 17. stoljeća uništio slučajni požar. Iako se kaštel nije obnavljao u svrhu rezidencijalne namjene, Gravisi su posjedom upravljali do 1869.¹²¹

Veduta obnovljenog kaštela Petrapilosa dominira pitoresknim istarskim krajolikom. Tlocrt utvrde proteže se i prilagođava konfiguraciji terena u smjeru istok – zapad. Glavni prilaz uklopljen je u vanjski bedem, pod glavnom obrambenom kulom poligonalnog oblika. Uz kulu, uokolo zidina nalazi se rezidencijalni četveroetažni palas, pored kojeg je prostrano dvorište ograđeno bedemom sa zaključnim prsobranom/merlaturom. U liniji vanjskog bedema sa sjeverne strane nalazi se kapela sv. Marije Magdalene iz 12. stoljeća. Unutar dvorišta postojale su pomoćne zgrade gospodarske i stambene namjene.

Podno Petrapilose nalazi se selo Opatija, nazvano prema nekadašnjem samostanu, a tu se nalazila i crkva sv. Antuna opata koja je pregrađena u stambenu kuću. Ta je crkva u srednjem vijeku služila seljacima, budući da je kapela sv. Marije Magdalene korištena za potrebe dvora.

6. 4. 3. Kaštel Salež

Današnje, gotovo napušteno selo Salež, lokalno Šalež (tal. *Salise*), nalazi se između Zrenja i Buzeta, prema slovenskoj Sočergi. Selo je smješteno podno velikoga prapovijesnoga gradinskog naselja Sv. Jurja iznad doline rijeke Bračane, i kako se pretpostavlja, u srednjem vijeku bilo je utvrđeno podgrađe.¹²² Kao *Castrum de Salis* prvi put se spominje unutar feuda kaštela Petrapilose kada ga Vikard II. predaje akvilejskom patrijarhu, zatim u godini 1356. kada pripada Isacu Turiniju, a od 1440. u posjedu je mletačke obitelji Gravisi. Pretpostavlja se da je kaštel spaljen u vrijeme Napoleona, a naselje se nastavilo širiti kao podgrađe. Nema ostataka starog kaštela, osim gradinskih velikih kamenih blokova na vrhu i oko brijega dvjestotinjak metara od sela. Osim po prapovijesnoj gradini, Salež je poznat po sačuvanom dvometarskom kamenom stupu srama iz 1796. zvanom „berlin/brlin“, gdje su se nekad vezivali kažnjenici i izvrđavali ruglu.

¹²¹ Ibidem: str. 187.

¹²² Ime mu vjerojatno potječe od mletačke riječi *saliso*, tj. kamenih ploča (škrilja) na koje se stavljala sol (tal. *sale*). Regan, Krešimir – Nadilo, Branko: Istarski kašteli. Utvrđena naselja središnje i sjeverne Istre. U: Iz povijesti graditeljstva, *Građevinar. Časopis Hrvatskog saveza građevinskih inženjera*, 2, Zagreb, 2012., str. 163.-164., <http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/2012-01-prilog-3-iz-povijesti-graditeljstva.pdf>, preuzeto 10. rujna 2021.

6. 4. 4. Kaštel Sovinjak

Nad porječjem Butonige, jugozapadno od Buzeta, nalazi se manje selo Sovinjak (tal. *Sovignacco*) koje se kao podgrađe razvilo od istoimenog kaštela na prostoru izdužene zaravni iznad rijeke Mirne. Ostaci obrambenih zidova kaštela, u obliku izduženoga nepravilnog četverokuta, još dijelom okružuju vrh sovinjačkog brda koji nosi toponim Kaštel. Stari kaštel, kao i brojni drugi, bio je podignut na prapovijesnoj gradini. U povijesnim se izvorima spominje 1195. kao kaštel u posjedu akvilejskoga patrijarha, koji kasnije drže vazali goričkih i devinskih grofova. U tom je razdoblju stari kaštel potpuno propao pa se u jednoj ispravi o Sovinjaku iz 1498. spominje "polje koje je pripadalo dvorcu koji je nekad bio na tome mjestu".¹²³ Nakon što je Sovinjak 1508. prešao u posjed Mletačke Republike, postao je jedno od najvažnijih naselja Rašporskog kapetanata (sa sjedištem u Buzetu) i značajan centar glagoljske pismenosti. Za vrijeme Uskočkog rata imao je važnu stratešku ulogu, međutim zbog depopulacije su ga krajem 16. i u 17. stoljeću naselili hrvatski prebjezi s područja Dalmacije.¹²⁴

6. 4. 5. Kaštel Posert

Nedaleko od Paza nalazi se, od 2016. obnovljen i otvoren za javnost, kaštel Posert ili Posrt/Šabec. Navest ćemo ga kao primjer dobre prakse revitalizacije istarskih kaštela, ali i zbog jedne mletačke epizode, iako nije pripadao tom području. Utvrđeni stambeno-gospodarski sklop s palasom povezan s kvadratnom kulom i dvorištem, sagrađen je sredinom 15. stoljeća. Pojedini zidovi palasa i kula utvrde sačuvani su do izvorne visine.

Kaštel Posert se u starijoj historiografiji poistovjećivao s utvrdom Sv. Martin koja je prvi put spomenuta u 11. stoljeću, odnosno s toponimom *Sanctum Martinum*. To je stoga što u ispravi iz 1064. cara Henrika IV., kojom istarskom markgrofu Urlichu I. zbog vjerne službe poklanja deset posjeda u Istri, među inima navodi i *villa quae vocatur ad Sanctum Martinum*. U drugoj

¹²³ Regan, Krešimir - Nadilo, Branko: Istarski kašteli. Kašteli u porječju rječice Butonige. U: Iz povijesti graditeljstva, *Grđevinar. Časopis Hrvatskog saveza građevinskih inženjera*, 7, Zagreb, 2022., str. 606. http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE_64_2012_7_601_608_Iz_povijesti_graditeljstva.pdf, preuzeto 10. rujna 2021.

¹²⁴ Bertoša, Slaven: Pabirci iz prošlosti Sovinjaka (do XIX. stoljeća), *Buzetski zbornik*, knj. 40., Buzet 2013., str. 47.-85.

ispravi, u darovnici iz 1102. kojom Ulrich II. Weimar-Orlamünde poklanja većinu svojih istarskih posjeda akvilejskom patrijarhu, spominje se kao *castrum Sancti Martini*, odmah uz *castrum Letai* (Letaj) i *castrum Josilach* (Kožljak) koji se nalaze nedaleko od Poserta.¹²⁵ Nakon toga utvrda po sv. Martinu više se ne pojavljuje, nego se zajedno posjed naziva Posert, Shabez, ali i Belaj, po postojećem baroknom dvoracu u neposrednoj blizini. Iz mletačkih korespondencija saznajemo da su vojnici mletačkog generalnog providura mora Filippa Pasqualiga 1600. opljačkali i spalili Belaj, navodno jer je bio utočište uskoka. Bila je riječ o odmazdi za nedaće koje su uskoci činili u pojedinim mjestima mletačkog krasa. Vjerojatnije je ipak da se taj podatak odnosi na sam Posert, a da je dvorac Belaj nastao nedugo nakon toga, kada njegov vlasnik postaje Daniele Barbo.¹²⁶

Rezultati dosadašnjih arheoloških istraživanja pokazuju da je utvrda izgrađena početkom 15. stoljeća, a stradala tijekom Uskočkog rata i kasnije napuštena. Danas je Posert obnovljen, a pogled seže na Učku i okolne brežuljke te na ladanjsko imanje Belaj.

ZAKLJUČAK

Unutar granica Pokrajine Istre (*La Provincia dell'Istria*), odnosno graničnog područja Mletačke Republike, pratimo razdoblja ratova (1508.-1523., 1615.-1618.), provala „Turaka“¹²⁷ (15. i 16. stoljeće), učestalih epidemija i raznih bolesti, klimatskih promjena (etapno s kraja 15. do 18. stoljeća), migracijska kretanja i kolonizacije (gotovo od 13. pa do 70-ih godina 17. stoljeća), diferencije (sve do propasti Mletačke Republike), što je nužno moralo dovesti i do promjena urbanističkih, odnosno organizacijskih prostornih odnosa i njihovih međusobnih relacija.

Za polazište razmatranja tih promjena poslužili smo se povijesnim *Wüstungsprozessom*. U radu samo pokušali prikazati kako se taj termin ne odnosi samo na pojave opustjelih selišta ili napuštenih sela i zapuštanje obradiva zemljišta, kao što je to bilo na području južnog dijela

¹²⁵ Višnjčić, Josip: Srednjovjekovna utvrda Possert. Šest godina arheoloških radova i konzervatorsko-restauratorskih zahvata na sačuvanim arhitektonskim strukturama, *Histria archaeologica. Časopis Arheološkog muzeja Istre*, Vol. 43, No. 43, Pula, 2013. str. 70.-71., <https://hrcak.srce.hr/129556>, preuzeto 15. rujna 2021.

¹²⁶ <https://www.hrz.hr/index.php/aktualno/arhiv-novosti/2205-otvorenje-obnovljene-srednjovjekovne-utvrde-possert>, preuzeto 15. rujna 2021.

¹²⁷ Miroslav Bertoša navodi da se ne može govoriti o prodoru Osmanlija niti Turaka Azijata, nego da je „islamizirana bosanska i lička 'raja' koja je, 'maskirana' na turski način - u doba propalih ljetina i opće gladi - odlazila u pljačkaške pohode u sjeverne i sjeverozapadne dijelove Istre i Furlanije.“ U: Bertoša, Miroslav: *Novigrad-ritmovi, padovi, usponi i stagnacije jedne istarske komune i biskupije u ranom novovjekovlju*, 2014., str. 4.

mletačke Istre, nego, zbog različitih geografskih lica poluotoka, i na veće ili manje povijesne urbane formacije koje su zbog raznoraznih okolnosti napuštene, propale ili nestale. Stoga smo se fokusirali na središnju, sjverozapadnu i sjeveroistočnu mletačku Istru, čija smo „mjesto/nemjesto“, bilo da su to kašteli, podgrađa, samostani ili luke, ili pak manje regije kao što je Limska draga ili dolina rijeke Mirne, i najviše kataloški obradili. Pored sažetog povijesnog prikaza imenovanih naselja, donijeli smo i osnovne oblike njihove urbane pojavnosti. U tom smislu naveli smo neke od dobro poznatih primjera i oblika napuštenih naselja, ponajviše kaštela, zatim onih koji su samo dijelom istraženi, do onih koja postoje kao naznake u literaturi, u kolektivnoj memoriji i toponomastici. Stoga smo se u radu koristili i elaboratima provedenih različitim oblicima studijskih i konzervatorskih istraživanja, kao i antropoloških poddisciplina kao okvirom za razumijevanje naselja u arhitektonsko-urbanističkom smislu te kao fenomena mjesta/nemjesto u širem kulturnom kontekstu.

U svojoj osnovi, tema ovoga rada pripada onom području povijesnih istraživanja koja se bave društvenom, demografskom i migracijskom tematikom istarske prošlosti. U širem smislu tema rada nosi kulturološku komponentu kao dijelom regionalne i nacionalne kulturne baštine. Stoga je rad podijeljen na poglavlja koja se podjednako služe i povijesnim i kulturološkim elementima. Posljedično, prelazima iz različitih povijesnih formacija, kao i u dodirima starih i novih kultura, urbanistički organizam mletačke (i habsburške) Istre poprimao je druge manifestacije centra života. I ono što je neophodno moralo odumrijeti, odnosno postati „nemjesto“, bez obzira na ratove, epidemija kuge i malarije te sušnim godinama i dugim hladnim zimama, jest njihova prevladana društvena, socijalna i ekonomska uloga.

Ovaj završni rad skroman je doprinos čitanju istarske povijesti i njezina kulturološkog pejzaža u razdoblju ispreplitanja kasnog srednjovjekovlja i ranog novog vijeka. Bez obzira na to što je većina napuštenih ili nestalih naselja i/ili nemjesto mletačke Istre danas nevidljiva ili samo u tragovima, ili u ruševinama, ili u kolektivnoj memoriji, ili su bila osnove za nastanak i razvoj novih, ipak neka od njih su arhitektonski sačuvana. Ona govore o srednjovjekovnom urbanizmu obalne i unutarnje Istre, kao višestoljetnom neposrednom procesu razvoja naselja izvan antičkih modela. Riječ je o razvitku organske morfologije koja je i danas karakteristična urbana odrednica istarskog pejzaža. Dapače, neka od tih mjesta postala su sinonim za srednjovjekovni urbanizam na nacionalnoj razini.

POPIS LITERATURE

Knjige, članci u zbornicima

1. Bertoša, Miroslav: *Historabilije XVI. – XVIII. stoljeća. Mali svijet Istre u doba Venecije*, Udruga Susreti na dragom kamenu, Marčana, 2019.
2. Bertoša, Miroslav: *Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII. stoljeće)*, Zavičajna naklada „Žakan Juri“, Pula, 1995.
4. Bertoša, Miroslav: *Istarsko vrijeme prošlo*, Glas Istre-Čakavski sabor, Pula, 1978.
5. Bertoša, Slaven: *Migracije prema Puli: primjer austrijske Istre u novom vijeku*, Katedra Čakavskog sabora, Pazin, 2012.
6. Bertoša, Slaven: Istarske priče i legende: primijer Divigrada, *Dvegrajski zbornik - zbornik radova sa znanstvenih skupova "Crtice iz povijesti Kanfanarštine" 2012. i 2013.*, Br. 2., Kanfanar, 2014., str. 115.-128.
7. Bertoša, Slaven: Pabirci iz prošlosti Sovinjaka (do XIX. stoljeća), *Buzetski zbornik*, knjiga 40., Katedra Čakavskog sabora Buzet, Buzet, 2013., str. 47. – 85.
8. Bertoša, Slaven: Momjan u mletačko doba: odabrane teme od XIV. do XVIII. stoljeća, *Acta Bullearum III: Momjan i Istra: lokalna zajednica i regija sjevernog Jadrana (povijest, umjetnost, pravo, antropologija) / Momiano e l'Istria: una comunità e una regione dell'alto Adriatico (storia, arte, diritto, antropologia)*, Zbornik međunarodnog znanstvenog skupa/Atti del convegno scientifico internazionale di studi, Momjan / Momiano, 14-16. VI. 2013., Buje-Buie 2017., str. 57.-70.
9. Darovec, Darko: *Petrapilosa*, Založba Annales, Koper, 2007.
10. Dukovski, Darko: *Istra: kratka povijest dugog trajanja: od prvih naseobina do danas*, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula, 2004.
11. *Istra u novom vijeku*, uredila Tatjana Bradara, Katalog izložbe, Arheološki muzej Istre, Pula, 2017.
12. *Istarski kašteli/I castelli istriani*, ur. Miodrag Kalčić, Istarska županija/Regione istriana, Pula, 2006.
13. Mohorovičić, Andre: *Problem tipološke klasifikacije objekata srednjovjekovne arhitekture na području Istre i Kvarnera*, u: *Istarski limes II*, Istra kroz stoljeća, kolo XI./knj. 62, Čakavski sabor, Žminj, 2004., str. 9.-89.
14. Mohorovičić, Andre: *Utvrđeni gradovi i kašteli sjevernog Jadrana*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1997.

15. Milić, Bruno: *Razvoj grada kroz stoljeća 2, Srednji vijek*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
16. *Novigradski statut/Statuto di Cittanova MCCCCII*, (ur. Nela Lonza; Jakov Jelinčić) Grad Novigrad-Cittanova, 2014.
17. Orbanić, Srđa: *Zaboravljena Istra: zemljopisna i rudinska imena hrvatske Istre*, Histria Croatica C. A. S. H., Pula, 2013.
18. Prospero Petronio: *Memorie sacre e profane dell'Istria* (ed. Giusto Borri), Unione degli Italiani, Trieste, 1968.
19. Prelog, Milan: *Djela*, svezak I., Prostor. Vrijeme (Djela I), Grafički zavod Hrvatske - Odjel za povijest umjetnosti Instituta za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1991.
20. Prelog, Milan: *Poreč: grad i spomenici*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2007.
21. Prelog, Milan: *Prostor. Vrijeme*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1991.
22. *Tar/Frata/Vabriga - kulturna baština*, uredila Lucija Ratković, Zavičajni muzej Poreštine, Poreč, 2006.
23. Tommasini, Giacomo Filippo: *Zgodovinski komentariji o Istri*, Založba KRES, Ljubljana, 1993.

Litertura, tekstovi, samizdati preuzeti s interneta u pdf obliku

1. Benčić, Gaetano: Osservazioni sul castello di San Giorgio al Quietto e sul porto dei Santi Quaranta, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, Vol. XL, No. 1, Rovinj-Rovigno, 2010., str. 549.-573.
<https://hrcak.srce.hr/241900> Pristupljeno 15. rujna 2021.
2. Bertoša, Miroslav: Istarski fragment itinerara mletačkih sindika iz 1554. godine, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, Vol. 17, Državni arhiv u Rijeci, Državni arhiv u Pazinu, 1972., str. 37.-44.
<https://hrcak.srce.hr/126892> Pristupljeno 10. rujna 2021.
3. Bertoša, Slaven: Granice u Istri od prapovijesti do konca XVIII. stoljeća, *Ekonomska - i Ekohistorija*, 12, br. 1, Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, Zagreb, 2016., str. 15-43. [EE_12_3_BERTOSA_15_43%20\(2\).pdf](https://hrcak.srce.hr/174386)
<https://hrcak.srce.hr/174386> Pristupljeno 10. rujna 2021.
4. Cigui, Rino: *Verteneglio e il suo territorio in epoca veneziana/Brtonigla i okolica u mletačko doba*, Brtonigla-Verteneglio, 2013.
[Verteneglio in epoca Veneziana.pdf](https://hrcak.srce.hr/174386) Pristupljeno 10. rujna 2021.

5. Čapo, Jasna, Gulin, Vesna: *Oprostornjavanje antropološkog diskursa. Od metodološkog problema do epistemološkog zaokreta*. U: *Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*, Zbornik, ur. Jasna Čapo i Valentina Gulin Zrnić, Institut za etnologiju i folkloristiku, Institut za antropološke in prostorske študije Zagreb, Ljubljana, 2011., str. 9.-65. https://www.academia.edu/5330270/Mjesto_nemjesto_Zbornik
Pristupljeno 1. rujna 2021.
6. Horvat, Katarina: Hum — razvoj grada, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, br. 10, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 1986, str. 41.-68. <https://hrcak.srce.hr/224892> Pristupljeno 15. rujna 2021.
7. Huić Irma, Obad Šćitaroci Mladen: Draguč u Istri - nove spoznaje o prostornom razvoju naselja, *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, Vol. 20, No. 2 (44), Sveučilište u Zagrebu. Arhitektonski fakultet, Zagreb, 2012., str. 329.-339. <https://hrcak.srce.hr/94932>
Pristupljeno 1. rujna 2021.
8. *Istra kroz vrijeme. Pregled povijesti Istre s osvrtom na grad Rijeku*, urd. Egidio Ivetic, COLLANA DEGLI ATTI Centro Ricerche Storiche Rovigno br. 30. Rovinj-Rovigno, 2009. <https://crsr.org/wp/wp-content/uploads/2020/03/N.30-Istra-kroz-vrijeme.pdf>
Pristupljeno 20. rujna 2021.
9. Jelaš, Danijel: Tipologija srednjovjekovnih gradskih naselja u donjem međurječju Drave i Save, *Povijesni zbornik: godišnjak za kulturu i povijesno nasljeđe*, Vol. 4, No. 5., Filozofski fakultet, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Osijek, 2012., str. 1-18. <https://hrcak.srce.hr/105329> Pristupljeno 15. rujna 2021.
10. Jovanović, Lukas: *Nestala naselja u južnoj Istri od kasnog srednjovjekovlja do prve polovice XVI. stoljeća (Pokušaj ubiciranja)*. Završni rad, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli Filozofski fakultet Odsjek za povijest, Pula 2016. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:137:842792> Pristupljeno 1. rujna 2021.
11. Jurković, Ivan: Osmanska ugroza, plemeniti raseljenici i hrvatski identitet, *Povijesni prilozi*, br. 31, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2006., str. 39.-69. <https://hrcak.srce.hr/12793> *Preuzeto* Pristupljeno 15. rujna 2021.
12. Katanec, Irena: *Promjene okoliša zapisane u jezgri iz deltne ravnice rijeke Mirne* (diplomski rad), Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno – matematički fakultet geološki odsjek, Zagreb, 2017.

- <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:217:949922> Pristupljeno 16. rujna 2021
13. Levak, Maurizio: Nastanak i povijesni razvoj ranosrednjovjekovnog Dvigrada, *Annales – Series historia et sociologia* let. 17, št. 2., Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper, 2007., str. 305.-314.
<https://zdjp.si/wp-content/uploads/2015/11/levak.pdf>
Pristupljeno 10. rujna 2021.
14. Lindi, Lucija: *Mletačka Istra: revitaliziranje gospodarstva putem kolonizacije*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Završni rad, Odsjek za povijest, Rijeka, 2019. <https://www.unirepository.svkri.uniri.hr/islandora/object/ffri:1885>
Pristupljeno 15. rujna 2021.
15. Munić, Vesna: Slaven Bertoša, Rašpor i Rašporski kapetanat - Povijesni pregled, Pazin 2005., *Časopis za povijest Zapadne Hrvatske*, vol. 1, Rijeka 2006., str. 206.-208. <https://hrcak.srce.hr/148093> Pristupljeno 15. 9. 2021.
16. Perković, Nina: *Smjernice za urbanu obnovu i oživljavanje povijesnog gradiva Oprtlja i okolnog kulturnog krajobraza*, diplomski rad, Agronomski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, 2017. str. 19.-23.
<https://core.ac.uk/download/pdf/197895461.pdf>
Pristupljeno 1. rujna 2021.
17. Rega Krešimir – Nadilo, Branko: Stare crkve istočno i sjeverno od Limskog kanala, U: Crkveno graditeljstvo, *Građevinar. Časopis Hrvatskog saveza građevinskih inženjera*, 62/8, Zagreb, 2010., str. 743.-754.
<http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-62-2010-08-06.pdf>
Pristupljeno 10. rujna 2021.
18. Regan, Krešimir – Nadilo, Branko: Istarski kašteli. Ostaci kaštela na području Bujštine, U: Iz povijesti graditeljstva, *Građevinar. Časopis Hrvatskog saveza građevinskih inženjera*, 1, Zagreb, 2012., str. 63.-69.
<http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/2012-01-prilog-3-iz-povijesti-graditeljstva.pdf>
Pristupljeno 10. rujna 2021.
19. Regan, Krešimir – Nadilo, Branko: Istarski kašteli. Utvrđena naselja središnje i sjeverne Istre. U: Iz povijesti graditeljstva, *Građevinar. Časopis Hrvatskog saveza građevinskih inženjera*, 2, Zagreb, 2012., str. 158.-164.
<http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/2012-01-prilog-3-iz-povijesti-graditeljstva.pdf> Pristupljeno 10. rujna 2021.

20. Regan Krešimir - Nadilo Branko: Istarski kašteli. Utvrde Ćićarije, Kastavštine, i Istarske Liburnije U: Iz povijesti graditeljstva, *Građevinar. Časopis Hrvatskog saveza građevinskih inženjera*, 4, Zagreb, 2012., str. 334.-344.
<http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-64201204RUBRIKE3Kasteli.pdf> Pristupljeno 10. rujna 2021.
21. Regan Krešimir - Nadilo Branko: Istarski kašteli. Kašteli južno od rijeke Mirne. U: Iz povijesti graditeljstva, *Građevinar. Časopis Hrvatskog saveza građevinskih inženjera*, 8, Zagreb, 2012., str. 693.-703.
http://casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE_64_2012_08_693-703_Kasteli.pdf Pristupljeno 10. rujna 2021.
22. Regan Krešimir - Nadilo Branko: Istarski kašteli. Utvrđena naselja na području Poreštine. U: Iz povijesti graditeljstva, *Građevinar. Časopis Hrvatskog saveza građevinskih inženjera*, 9, Zagreb, 2012., str. 769.-778.
http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE_64_2012_9_769-778_kasteli.pdf Pristupljeno 10. rujna 2021.
23. Regan Krešimir - Nadilo Branko: Naselja jugoistočne središnje Istre i Labinštine. U: Crkveno graditeljstvo, *Građevinar. Časopis Hrvatskog saveza građevinskih inženjera*, 1, Zagreb, 2013., str. 69.-79.
http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE_65_2013_1_67-79_Kasteli.pdf Pristupljeno 18. rujna 2021.
24. Regan Krešimir - Nadilo Branko: Istarski kašteli. Kašteli u porječju rječive Butonige. U: Iz povijesti graditeljstva, *Građevinar. Časopis Hrvatskog saveza građevinskih inženjera*, 7, Zagreb, 2022., str. 601.-608.
http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE_64_2012_7_601_608_Iz_povijesti_graditeljstva.pdf Pristupljeno 10. rujna 2021.
25. Šiljeg, Bartul: Arheološko-konzervatorska istraživanja lokaliteta Stancija Blek kod Tara u 2008., *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. V, No. 1, Institut za arheologiju, Zagreb, 2009., str. 103.-105.
<https://hrcak.srce.hr/50452> Pristupljeno 15. rujna 2021.
26. Visintin, Denis: Descrizione di Momiano e suo territorio, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 25., Državni arhiv Pazin, Pazin, 2018., str. 103.-134.
<https://doi.org/10.31726/via.25.5> Pristupljeno 15. rujna 2021.

27. Višnjić, Josip: Srednjovjekovna utvrda Possert. Šest godina arheoloških radova i konzervatorsko-restauratorskih zahvata na sačuvanim arhitektonskim strukturama. *Histria archaeologica. Časopis Arheološkog muzeja Istre*, Vol. 43, No. 43, Pula, 2013. 43 (43), str. 67.-154.
<https://hrcak.srce.hr/129556> Pristupljeno 15. rujna 2021.
28. Žilić, Darija: Identiteti na granici, *Zarez: dvotjednik za kulturu i društvena pitanja*, god. VI., broj 133, Zagreb, 2004., str. 14-15.
<http://www.zarez.hr/system/issue/pdf/133/133.pdf> Pristupljeno 10. rujna 2021.

Preuzete natuknice s internetskih stranica

1. *Arheološko istraživanje na gradini Rašpor: Nema prapovijesnog naselja, ali su iskopani nalazi iz srednjeg vijeka*
<https://www.glasistre.hr/istra/arheolosko-istrazivanje-na-gradini-raspor-nema-prapovijesnog-naselja-ali-su-iskopani-nalazi-iz-srednjeg-vijeka-712224>
Pristupljeno 17. rujna 2021.
2. *Baštija*
<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/2018/bastija> Pristupljeno 15. rujna 2021.
3. *Campoformijski mir*
<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/478/campoformijski-mir> Pristupljeno 15. rujna 2021.
4. *Dvigrad*
<http://www.istrapedia.hr/hrv/608/dvigrad/istra-a-z/> Pristupljeno 15. rujna 2021.
5. *Dvigrad bi mogao postati arheoloki* park*
<https://www.youtube.com/watch?v=Ifv8M9hULUw>
Pristupljeno 14. rujna 2021. (*op. a.: greška uredništva)
6. *Grožnjan priprema publikaciju o nekadašnjoj luci Baštiji: Počinje istraživanje povijesne antičke luke na rijeci Mirni*
<https://www.glasistre.hr/kultura/groznan-priprema-publikaciju-o-nekadasnjoj-luci-bastija-pocinje-istrazivanje-povijesne-anticke-luke-na-rijeci-mirni-715693>
Preuzeto 15. rujna 2021.
7. *Identiteti na granici*
<http://www.zarez.hr/clanci/identiteti-na-granici> Pristupljeno 16. rujna 2021.

8. *Istra*. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.
<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=28002> Pristupljeno 1. rujna 2021.
9. *Istra*. <http://istra.lzmk.hr> Pristupljeno 10. rujna 2021.
10. *Istarski kašteli Naselja jugoistočne središnje Istre i Labinštine*
<https://darkoantolkovic.wordpress.com/2015/08/07/istarski-kasteli-naselja-jugoistocne-sredisnje-istre-i-labinštine/> Pristupljeno 10. rujna 2021.
11. *Izvod iz registra kulturnih dobara Republike Hrvatske br. 1/2003. - Lista zaštićenih kulturnih dobara*, NN 63/2003 (15. travnja 2003.)
https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2003_04_63_752.html
Pristupljeno 15. rujna 2021.
12. *Kandijski rat*. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30186> Pristupljeno 22. rujna 2021.
13. *Limska draga*
<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/78/limska-draga> Pristupljeno 15. rujna 2021.
14. *Luke na rijeci Mirni. Peti dio*
<https://nasiljudi-gentenostra.hr/vijest/luke-na-rijeci-mirni-peti-dio/2423>
Pristupljeno 15. rujna 2021.
15. *Otvorenje obnovljene srednjovjekovne utvrde Possert*
<https://www.hrz.hr/index.php/aktualno/arhiv-novosti/2205-otvorenje-obnovljene-srednjovjekovne-utvrde-possert> Pristupljeno 17. rujna 2021.
16. *Pazinska knežija*
<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/283/pazinska-knezija> Pristupljeno 15. rujna 2021.
17. *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.*
<https://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/censusmetod.htm>
Pristupljeno 1. rujna 2021.
18. *povijest* Istre u srednjem vijeku*
<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/4047/povijest-istre-u-srednjem-vijeku>
Pristupljeno 5. Rujna 2021. (*op. a.: greška uredništva)
19. *Rašpor*
<https://www.istrapedia.hr/hr/natuknice/3647/raspor> Pristupljeno 17. rujna 2021.
20. *Ruševine Sv. Petronile*

<https://www.dvegrajci.hr/rusevine-sv-petronile/> Pristupljeno 16. rujna 2021.

Ilustracije, fotografije, grafički prilozi

Sl. 1. Fotografija sa stranice projekta *Istra. Lav i orao*, poglavlje *Osnovne povijesne smjernice*, sl. 2.

<http://istralaviorao.hr/Izlozba/OsnovnePovjesneSmjernice>, pristupljeno 15. rujna 2021.

Sl. 2. Fotografija sa stranice projekta *Istra. Lav i orao*, poglavlje *Osnovne povijesne smjernice*, sl. 1.

<http://istralaviorao.hr/Izlozba/OsnovnePovjesneSmjernice>, pristupljeno 15. rujna 2021.

Sl. 3. HISTRIA/Isterreich/ISTRIE K -127., U: Kozličić, Mithad: Atlas. *Kartografski spomenici hrvatskog Jadrana/Monumenta cartographica maris Adriatici Croatici: izbor karata, planova i veduta do kraja 17. stoljeća*, AGM, Zagreb, 1995., str. 159.

Sl. 4. Skeda na stranici projekta „Et tibi dabo: naručitelji i donatori umjetnina u Istri, Hrvatskom primorju i sjevernoj Dalmaciji od 1300. do 1800. godine“, <http://donart.uniri.hr/djela-i-narucitelji/arhitektura/kastel-rot>, pristupljeno 15. rujna 2021.

Sl. 5. Karta i legende preuzeti iz knjige „Istarski kašteli/I castelli Istriani“, ur./red. Miodrag Kalčić, Istaraska županija-Regione istriana, Pula-Pola, 2007.

Sl. 6. Katastarska karta na stranici 333. u: Huić, Irma - Obad Šćitaroci, Mladen: Draguč u Istri - nove spoznaje o prostornom razvoju naselja, *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, Vol. 20, No. 2 (44), Sveučilište u Zagrebu. Arhitekstonski fakultet, Zagreb, 2012., str. 329.-339.

<https://hrcak.srce.hr/94932>., pristupljeno 17. 9. 2021.

Sl. 7. Crtrež preuzet iz: Yriarte, Charles: *Istra&Dalmacija: putopis*, Antibarbarus, Zagreb, 1999., str. 34.

Sl. 8. Karta preuzeta iz: Alberi, Dario: *Istria: Storia, arte, cultura*, Edizioni Lint, Trieste, 1997., str. 1422.

Sl. 9. Fotografija preuzeta iz: Prelog, Milan: *Prostor. Vrijeme*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1991., str. 39.

Sl. 10. Karta preuzeta iz PPO Limskog zaljeva i Limske drage.

https://www.istra-istria.hr/media/filer_public/8d/62/8d622424-5ede-4a84-a5d2-53d0b481f576/ppo_limskog_zaljeva_i_drage.pdf pristupljeno 15. rujna 2021.

Sl. 11. Na temelju dijela starije karte nazive naselja označio i upisao Martin Božić, rujna, 2021.

Sl. 12. Snimio Martin Božić, rujna 2021.

Sl. 13. Topografska karta preuzeta iz: *Tar/Frata/Vabriga-kulturna baština*, Zavičajni muzej Poreštine, Poreč, 2006., str. 316.

Sl. 14. Preslika dijela topografske karte *Detailkarte*, 1:25000, Triest, 1903., Muzej-Museo Lapidarium, Inv. br. MML 314.

Sl. 15. Tlocrt kaštela Svetog Jurja, u: Regan, Krešimir – Nadilo, Branko: Istarski kašteli. Ostaci kaštela na području Bujštine, U: Iz povijesti graditeljstva, *Građevinar. Časopis Hrvatskog saveza građevinskih inženjera*, 1, Zagreb, 2012., str. 69.

<http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/2012-01-prilog-3-iz-povijesti-graditeljstva.pdf> Pristupljeno 10. rujna 2021.

Sl. 16. Snimio Martin Božić, rujna 2021.

Sl. 17. Snimio Martin Božić, rujna 2021.

Sl. 18. Crtež iz Arhiva Konzervatorskog odjela u Rijeci.
<http://www.ppmi.hr/hr/patrimonio/katalog-predmeta/item/658/> pristupljeno 19. rujna 2021.

Sl. 19. Snimio Martin Božić, rujna 2021.

Sl. 20. Na temelju dijela starije karte nazive naselja označio i upisao Martin Božić, rujna, 2021.

Sl. 21. Crtež tlocrta preuzeto iz Regan, Krešimir – Nadilo, Branko: Istarski kašteli Ćićarije, Kastavštine i Istarske Liburnije, Utvrde Ćićarije, Kastavštine i Istarske Liburnije, *Gradjevinar* 4/2012., str. 334.

<http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-64201204RUBRIKE3Kasteli.pdf>

pristupljeno 19. rujna 2021.

SL. 22. Zemljevid s legendama preuzeto iz: Darovec, Darko: *Petrapilosa*, Založba Annales, Koper, 2007., str. 15.

SAŽETAK

Neka napuštena i nestala naselja u mletačkoj Istri u novom vijeku

Rad tematizira povijesni *Wüstungsprozess*, u hrvatskoj historiografiji označen kao fenomen opustjelih selišta ili napuštenih sela i zapuštanje obradiva zemljišta, što se odnosi i na Istru u razdoblju Mletačke Republike, posebice njezin južni teritorij. U radu smo se usredotočili na najmanje istražen dio mletačke Istre, na središnji (okolica Limske drage), sjeverozapadni (dolina rijeke Mirne), te sjeveroistočni s unutrašnjošću (Rašporski kapetanat), stoga što fenomen *Wüstungsprozessa* razmatramo kao širi pojam, kao napuštene, propale ili nestale naseobine, tj. naselja.

U radu navodimo predmetnu terminologiju, pregled istarske historiografije i recentnih studija koje u širem ili užem kontekstu govore o fenomenu napuštenih ili nestalih naselja, zatim povijesni pregled mletačke Istre, kao i društvene, gospodarske, geografsko-pedološke, biološke i klimatske krizne okolnosti koje su utjecale na promjene urbanističkog naličja istarskog prostora.

U katalogu rada opisali smo neke od dobro poznatih primjera i oblika napuštenih naselja, kao i one koje su samo dijelom istražene ili postoje kao naznake u literaturi, ili u kolektivnoj memoriji i toponomastici. U radu se koristimo i elaboratima provedenih različitim oblicima studijskih i konzervatorskih istraživanja, kao i antropoloških poddisciplina kao okvirom za razumijevanje naselja u arhitektonsko-urbanističkom smislu te kao fenomena mjesta/nemjesta u širem kulturnom kontekstu.

Rad je doprinos čitanju istarske povijesti i njezina kulturološkog pejzaža u razdoblju ispreplitanja kasnog srednjovjekovlja i ranog novog vijeka. Bez obzira na to što je većina napuštenih ili nestalih naselja i/ili nemjesta mletačke Istre danas nevidljiva ili samo u tragovima, ili u ruševinama, ili u kolektivnoj memoriji, ili su bila osnove za nastanak i razvoj novih, ipak neka od njih su arhitektonski sačuvana. Bez obzira na statuse kulturnih dobara, konzervacija, obnova i revitalizacija, posebice napuštenih kaštela, svako naselje kada nema nikoga tko u njima živi, neizbježno odumire. Ostajući bez života koji ih je ispunjavao, prazne građevine ili urbane formacije opstaju tek kao nemjesta, kao različite manifestacije istog procesa – životne krize fizičkih prostora. Međutim, i takvi prostori govore o srednjovjekovnom urbanizmu obalne i unutarne Istre, kao višestoljetnom neposrednom

procesu razvoja i razvitku naselja, što je i danas karakteristična urbana odrednica istarskog pejzaža.

Ključne riječi: mletačka Istra, naselje, kašteli, podgrađa, nemjesta, urbana formacija, Limska draga, rijeka Mirna, Rašporski kapetanat, depopulacija, kolonizacija, identitet, kulturna baština.

Lektor i korektor: Stjepan Baranović, prof. hrvatskog jezika, Šibenik

ABSTRACT

Some of the Venetian Settlements in Istria Abandoned or Disappeared in the Early Modern Period

The paper takes up the topic of the Wüstungsprozess, meaning in Croatian historiography the phenomenon of the cleared settlements or deserted villages and the abandonment of cultivable land, referring also to Istria in the period of the Venetian Republic. The paper has concentrated on the least researched part of Venetian Istria, the central part (Lim Bay), the north-west (valley of the Mirna) and the north eastern part with the interior (the area of the Rašpor Captaincy) for we look upon the Wüstungsprozess, the desertification process, as a wider phenomenon, as abandoned, failed or vanished settlements.

The paper lists the relevant terminology, reviews Istrian historiography and recent studies that speak in a wider or a more restricted context of the phenomenon of abandoned or vanished settlements, gives a historical review of Venetian Istria as well as the circumstances in social and economic affairs, physical geography, circumstances biological and climatic crises that tended to bring about changes to the urbanised appearance of the space of Istria.

In the catalogue of the paper, some well known examples and forms of deserted settlements have been described, as well as those that have been only partially researched or exist only in the form of mentions in literature or in the collective memory or are memorialized in place names. Studies carried out by various forms of feasibility study and conservation research are used, including anthropological sub-disciplines which provide a framework for the understanding of a settlement from an architectural and urbanistic point of view and the phenomenon of place/non-place in a wider cultural context.

The paper is a contribution to the reading of Istrian history and its cultural landscape in the period in which the Late Middle Ages gradually merged into the Early Modern Period. Although most of the abandoned or vanished settlements and/or non-places of Venetian Istria are today invisible or to be seen only in fragments or ruins, or located in the collective memory, or only as the basis for the origin and development of new places, some of them have nevertheless been preserved in terms of architecture. Irrespective of the statuses of cultural property, conservation and revitalisation, particularly of abandoned castles, every settlement in which no one lives are destined ineluctably for extinction. Remaining without the life that once filled them, the empty buildings or urban formations survive only as non-

places, as diverse manifestations of the same process - the life crisis of physical spaces. But such spaces too tell of medieval town planning of coastal and interior Istria, a centuries-long hands-on process of the development and growth of settlements, characteristic still today of the urban determinants of the Istrian landscape

Key words; Venetian Istria, settlement, castles suburbs, non-places, urban formation Lim Bay, Mirna River, Rašpor Captaincy, depopulation, colonisation, identity, cultural heritage

Lektor i korektor: Graham McMaster, PhD